

Tamási Áron

Vadrózsa ága

Első fejezet

Az életem, eleitől kezdve, tele volt vadrózsáágakkal. Néha a dér megcsípte vagy a fagy elcsípte ezeknek az ágaknak a rügyeit, de volt úgy, hogy a rózsaszín virágok pillangók módjára teleültek, s majd bogyókkal is kedveskedtek.

Ennek a vadrózsás életnek gyermekkori színeit s majd ifjúkori döccenéseit ennek az „Áron könyvé”-nek két megelőző részében jórészt megírtam. Így most a szellők szárnyára kelt szirmokról szeretnék írni, s a bogyók sorsáról, melyeknek egy részét a madarak széthordták.

Mint a bolhának, egy nagy ugrással kell nekem is kezdenem. Vagyis három év után, melyet Amerikában töltöttem, át kell ugranom az Atlanti-óceánt, hogy hazajöhessek szülőtte földre.

Az én Amerikából való megérkezésem Európába francia kikötőben történt, az „Aquitania” óriáshajó fedélzetén Le Havre kikötővárosban. Abban az időben három óriáshajó volt; a Berengaria, Aquitania, Mauritania nevűek. Mondom, az Aquitania fedélzetén érkeztem meg Le Havre kikötőjébe 1926 nyár eleji időben. A hajóról leszállva hamarosan vonatra ültem, és a rengeteg sok országúti biciklista látványa mellett, nemkülönben a kies francia tájban gyönyörködve, mely leginkább a mai dunántúli országrészünkhöz hasonlít, Párizson keresztül egyenesen Kolozsvárra tartottam, vagyis Románia felé.

A román vámvizsgálat elég tüzetes volt, s különösen egy irodai méretű Underwood írógépet nézegettek, forgattak. Nem is csodálkoztam rajta, mert a magyar ABC egyes betűit (ó, ő, ű stb.) még New Yorkban én csináltattam a gépre, melynek gyönyörű gyöngybetűi voltak, és 1944-ig szolgáltak engem. Természetesen az írógépre borsos vámot vetettek, amit meg is fizettem. A határtól aztán egyenesen Kolozsvárig utaztam, s ott megszálltam egy tisztcsaládi háznál, ahol már levelezés útján egy kitűnő lakószoba elő volt számomra készítve, s amely tisztcsaládnak a lánytagja nagy izgalommal várt. Nagyon hálás is voltam a lánynak, mert hiszen amerikai létem alatt neki küldözgettem haza a megírt novellákat, melyeket aztán ő egybegyűjtött, azoknak kiadási céljából egy kis nyomdát felkutatott, a felkutatott nyomda részére váltót szerzett, hogy annak védelmező árnyékában a könyvem megjelenhessék. Így jelent meg a *Lélekindulás* című novella könyvem, hazaérkezésem előtt egy évvel úgy, hogy már könyves író gyanánt futottam be New Yorkból Kolozsvárra.

Ha nem is nagyon, de valamelyes irodalmi jó híre a könyvnek mégis volt. Ezt elsősorban Áprily Lajosnak köszönhetem, aki a kolozsvári *Ellenzék* vasárnapi mellékletében szép és érdemtelen bírálatot írt a könyvről.

Ezzel aztán el is kezdődött az irodalom talaján való döcögésem. Idejében kezdődött éppen, mert azon a nyáron, vagyis 1926-ban alakult meg az erdélyi Helikon nevű szabad írói csoportosulás, melyben az irodalom minden korosztálya, törekvése és színe benne volt. Úgy emlékszem, hogy ketten-hárman voltunk egészen fiatalok, akik szintén meghívás útján, akár az idősebbek, részt vettünk a Helikonban. Különben ennek a szabad írói összefogásnak, mely az akkori erdélyi magyar íróknak egész képviseletét magában foglalta, báró Kemény János volt az összetartó gazdája, s a nyári háromnapos tanácskozásnak vendéglátója is marosvécsi kastélyában. A legnagyobb titokban tartott bökkenő az volt, hogy Benedek Elek, aki 1922-ben visszajött Pestről a kisbaconi udvarházába, vajon meghívják-e a Helikonba, vagy ne. Ha ugyanis meghívják, akkor pártoskodás ütheti föl a fejét, mert a helikonisták egy része a Benedek Elek vezérségét kívánta volna, másik része pedig a jelenlevő gróf Bánffy Miklós (Kisbán Miklós) háta mögött állott volna, mint ahogy a megindulás alkalmával állott is. A

„vezérkarban” jól meghányták-vetették a dolgot, s végül úgy döntöttek, hogy Benedek Eleket nem fogják meghívni, mert így olyan látszatot kerekítenek a dolognak, mintha Elek bácsi minden írói tömörülés fölött állana.

Ilyen előzmények után utaztunk Marosvécsre, hogy részt vegyünk a Helikon legelső összejövételén. Az írók száma emlékezetem szerint harminc és negyven között volt. Ezeknek nagy része a kastély vendégszobáiban kapott szállást. Voltak szobák, ahol négy író tanyázott, más szobákban kettő, s egyedül csak Bánffy Miklós foglalt el egy vendégszobát. Néhányan, akik főlösek lettek volna a kastély vendégszobáit tekintve, de főleg, hogy a falu értelmiségével is a kapcsolat meglegyen, évről évre váltakozva az odavaló értelmiségnek vendégei voltak. A falusi vendéglátók közé számított a református pap, a gazdaság, valamint a nagy kiterjedésű erdőbirtok vezetője.

Egyébként a háromnapos összejövétel programja eléggé kötetlen volt. A tanácskozás, hacsak az idő engedte, a nagy park öreg fái alatt kezdődött és folyt le, mind a három napon keresztül. A nagy tölgyek között, alkalmas tisztáson hatalmas malomkő asztal állott, körülötte padok, s ezen a helyen folyt a tanácskozás. Az első ülés alkalmával megegyeztünk abban, hogy milyen irodalmi és könyvkiadási kérdésekről fogunk beszélni. Akkor már működött az Erdélyi Szépírók Céh könyvkiadó vállalkozás, mely a Helikon megalakulásától kezdve annak irodalmi kifejezője kívánt lenni. Minden kérdésnek volt egy főlkért előadója, aki az elképzeléseit a nagy malomkő asztal mellett adta elő. A kérdéshez bárki hozzászólhatott, sőt a kérdésekhez komoly vagy tréfás hozzászólások is voltak, sőt a témától való elkalandozások is.

A tanácskozások időrendje általában az volt, hogy délelőtt tíztől tizenkettőig, délután pedig öttől hétig tartott a szóbeszéd. Akkor visszamentünk a kastélyba, és a nagy társalgóban fekete-kávé vagy egy pohárka pálinka mellett vártuk az ebédet, illetőleg a vacsorát. Az ebédlőben mindnyájan együtt ültünk egy hatalmas étkezőasztal mellett, ahol valójában csak a házi-asszonynak volt állandó ülőhelye, mert az asztalfőn foglalt helyet. Az ülőhelyek azonban hamar állandósultak, mert voltak olyanok, akik szívesebben ültek egymás mellett, mert egész éven keresztül egymástól távol eső vidékeken élve, nem is igen tudtak találkozni. Az étek nem volt soha dúskáló, de azért túlságosan szerénynek sem volt mondható. Valamiféle levessel kezdődött az ebéd, finoman elkészített sülttel és főzelékkel folytatódott, majd tészta és gyümölcs következett, s végül fekete-kávé. Az ebédhez egy-egy pohár sört ittunk, a vacsorához pedig két-három poharacska bort. Vacsora után majdnem minden esetben kimentünk sétára a nagy parkba, melynek fővenyes útja világított. Onnét visszatérve, a kastély előtti padokon, az úgynevezett kilátón üldögéltünk. Innét messziről csillogó kilátás nyílt a Maroson túli tájról. Egyik-másik énekelt, vagy tréfás történeteket mondott, melyeket igyekeztünk szellemes megjegyzésekkel fűszerezni.

S a következő nap is nagyjából így zajlott le.

Aztán a harmadik napon, a tanácskozás befejezése gyanánt, meghívott vendégek előtt, késői délután a nagy malomkő mellett irodalmi estét rögtönöztünk, s majd a vendégekkel együtt, rendesen parki séta után, bementünk a kastélyba.

Másnap aztán következett az elutazás azzal a vonattal, amely Gyergyóból jövet Szászrégenen s majd Marosvásárhely felé futott, mindenütt hosszában a falvak mentén.

Nekem abban az esztendőben, vagyis 1926-ban, nem kellett messze mennem, csupán egy Idecs nevű fürdőállomásig, mely Marosvécs és Szászrégen között fekszik. Ugyanis ezen az Idecs nevű fürdőn várakozott reám a feleségem, akivel egészen friss házas voltam. Néhány nap múlva Idecsről bementünk Szászrégenbe, ahol a feleségemnek rokonai laktak. Volt ezek között egy Berta néni nevű tekintélyes öregasszony, aki szép városi házában és jómódban élt.

Volt azonkívül két tekintélyes polgár, akik gazdálkodtak. Szőlőbirtokot is műveltek, s általában olyan életmódban éltek, mint valami törpe földbirtokosok. Ezek töről metszett szászok voltak, akik, otthon a háznál, szász nyelven beszéltek. Engemet, mint a rokonságba új jövevényt, szívesen láttak vendégül, pedig az nagy szó volt, ha ők a zárt életformájuk közé olyan vadidegent, mint én, beengedtek. Valameddig az új rokonoknál nyaraltunk, majd hazamentünk Kolozsvárra.

Itt irodalmi tervezgetéssel, ismerkedésekkel múlt el az őszi idő, majd a tél folyamán, de inkább a vége felé belekezdtem a *Szűzmáriás királyfi* regényemnek az írásába. Ma is emlékszem a hosszúkas kutyanyelvekre, melyekre írtam ceruzával a regény szövegét. A későbbi időkben, sajnálatos módon, a kézirat elkallódott. De már végleg és örökre elkallódott egy emberi élet is: egy olyan embernek az élete, aki komor felhőivel és a szegénység kalodájába zárt gondolataival mintha a *Szűzmáriás királyfi* sziklás talaján nőtt volna fel.

Ez az élet az én komor és nagy értelemmel sújtott atyám volt, aki ősz elején meghalt. Vasárnapi székely ruhájában s a fején fekete kalappal, szinte kurjantva egyet a foga között, úgy feküdt a ravatalon.

Bennem így fekszik azóta is.

S mintha a sors kegyetlen ésszel rendezte volna, éppen az ő torozására készült el a *Szűzmáriás királyfi*, mely azóta is az ő emlékének sötét felhői között él.

Talán azért, hogy a valóság erejében élhessen, a következő 1928-as esztendőben az Erdélyi Szépművéses Céh kiadásában könyv alakban is megjelent. A regény érdeklődést keltett, mely érdeklődés eléggé vegyes volt. A közönség egy része és az irodalom konzervatív rétege meg volt botránkozva, s olyanforma hírbe szerette volna keverni a regényt, mint nemsokára Szabó Dezső tette. Ő ugyanis egy nagy terjedelmű irodalmi hozzászólásában sületlenségnek nevezte az egészet; Benedek Elek pedig, aki a regény védelmére kelt, durván a sírba utasította. Később ugyan, amikor a maradi irodalmárok a Szabó Dezső véleményére hivatkoztak, hogy ellenem fordítsák a közvéleményt, azt mondotta:

- Én bánthatom őt, mert a fiam, más mindenki azonban hagyja őt békében.

Ezekből a fortyogásokból is látszik, hogy nemes és nemtelen indulatot egyaránt ébresztett a regény. Eme indulatok tüze mellett én a sebeimet nyalogattam, mert hiszen a székely sorsot olyan sötét jajgatással írtam meg, hogy arra a sötét jajgató forrásra a későbbi időkben is, mint a szomorú szarvas, rájárt a székely lélek. Magának a regénynek a szövege és a szöveg hangszerezése emlékeztetett engem, s ma is emlékeztet, egy *Ósvigasztalás* című szindarabomra, melyet 1924-ben Amerikában írtam, s amelynek a kézírata ott el is kallódott.

A *Szűzmáriás királyfi* könyvének idejében novellákat is írtam, amelyeknek egy része *Erdélyi csillagok* címen, más része pedig *Hajnali madár* cím alatt jelent meg. Az erdélyi csillagok közül a legfényesebbiket lélekben Benedek Eleknek ajánlottam, aki éppen akkor halt meg. Ezek az írások és az emlékek, szinte napról napra, érlelték bennem azt a képet, amely a történelemnek még friss levegőjében Erdély romlását kívánta volna tükrözni. Ezt a keserves képet a történelmi folyamat sodrában szerettem volna felidézni. Még azonban csak keresgéltem, hogy vajon milyen történet láncára fűzhetném elgondolásomat. De aztán ezt a láncot csörgetni kezdte az idő.

Nevezetesen, egy meghittebb beszélgetésben bővebb időt töltöttem dr. Millával, aki neves ügyvéd volt, és a román értelmiségnek egyik hangadója. A beszélgetés egy Szamos megyei faluba kanyarodott. A falu neve Debrek volt. Hát ez a Debrek lett a fészke annak a történetnek,

amely alkalmasnak kínálkozott arra, hogy betöltse a szándékomat, mely az erdélyi magyar vezetőréteg csődjét kívánta ábrázolni.

A történet, ahogy dr. Milla elbeszélte, a háború utolsó évében történt, vagyis 1918-ban. Akkor, a nyár vége felé fölkereste őt egy huszártiszt, aki légnyomás miatt kiesett a tényleges katonai szolgálatból, s aki egyenes leszármazottja volt az egyik erdélyi fejedelemnek. Ez a légnyomásos sarjadék elmondta, hogy nemrégén házasságot kötött ennek s ennek a professzornak csudaszép lányával, s mint boldog fiatal házaspár birtokba vették a hozományt. Ez a hozomány az előbb említett Debrecen faluban egy kastély volt, s a kastélyhoz nagy kiterjedésű földbirtok. A kastélyt pazarul berendezték, s a mezőgazdaságban is ilyen-olyan befektetést kívántak eszközölni. Azonban hamarosan azt vették észre, hogy a pénz elfogyott, s kölcsönt a bank nem ad a birtokra.

- Így állunk, kérem szépen - mondta a sarjadék, s megbízást adott dr. Millának, hogy tegye tisztába a birtokot.

Eme beszélgetés után egy fél évre a debreceni kastély és földbirtok már nem a fejedelmi sarjadék tulajdona volt, hanem a dr. Milláé. Az enyém pedig a történelmi tanulság, hogy a hollóból miképpen lesz varjú. S a történelmi tanulság mellé a szellemi gond és a munka, mely a történet írásbeli formáját kereste. Néhány hétig a debreceni tojásokon üldögéltem. Aztán elhatároztam, hogy *Czímeresek* címen megírom az egész történetet, azokkal a jellemző részletekkel együtt, amelyeket dr. Milla aprólékosan elbeszért nekem.

S a következő esztendőben már készen állott a regény kézírata. A kéziratot együtt látva, magam is úgy találtam, hogy eszmeileg sikerült Erdély változásának és a magyar vezetőréteg csődjének keserves képét felidézni, mégpedig egy történelmi folyamat sodrában. Eszmeileg, mondom, sikerült megragadnom és ábrázolnom, amit akartam. De ugyanakkor azt is meg kellett állapítanom, hogy a történet nem olyan szervesen nőtt ki az én írói világomból, mint az eddigi novelláim, vagy például a *Szűzmáriás királyfi*. A történet szereplői is némileg idegenek voltak az én írói világomban. Ezek a tények magyarázzák, hogy a *Czímeresek* című regényem azóta is eléggé társtalan a műveim között. De ha társtalan is, bizonyos vagyok abban, hogy a kérdésekkel le kellett számolnom. Ma is azt gondolom, hogy ezt a leszámolást meg kellett tennem, mert ha abban az időben meg nem teszem, talán végleg rajtam marad a felelősség, mint örökös lelki nehezék.

A kézirat tehát már készen volt. De ahogy előre sejtettem, minden bokrban egy-egy akadály lapult, hogy nehezé tegye az utat, melyen a regényt el is lehetett volna juttatni az olvasókhoz. Ezért helyesnek tűnik tehát, ha a kézirat kiadásának körülményeiről és nehézségeiről ejtek néhány szót. Bár az Erdélyi Szépmíves Céh eladdig minden kéziratomat örömmel fogadta, a *Czímeresek* ügyében egymásba botlottunk. Ugyanis Bánffy Miklóson keresztül a kiadó tartott bizonyos kapcsolatokat a főúri világgal. Ezek a kapcsolatok inkább látszatízűek, mint valóságosak. De ahhoz mégis eléggé erősek, hogy egy ilyen friss „förmédvényt”, mint a *Czímeresek*, ne adjon ki a Szépmíves Céh. Így kerültem vissza abba a kis nyomdába, ahol 1925-ben a *Lélekindulás* című novella könyvem megjelent. Most a *Czímeresek* kiadására is a nyomda számára váltót szereztem, s 1931-ben a könyv megjelent. Ha jól emlékszem, nyolcszáz vagy ezer példányt nyomtak, melyet házi könyvterjesztésem eszközeivel előfizetők útján terjesztettem. A politikai és szellemi közélet konzervatív és főleg jobboldali rétege meleg füstöt fújt a könyv miatt ellenem. Sőt az is megtörtént, hogy Bánffy Miklós a markába ütött, mondván, hogy ő majd megmutatja, miképpen kell az arisztokratákat megírni. Ezt jóval később *Erdélyi történet* címen öt kötetben meg is írta. Mialatt ő ezt forgatta a fejében, én a *Czímeresek* kiadási költségeit fizettem. Nem mondom, fél év alatt a könyv szotyogó jövedelméből ki tudtam volna fizetni a költségeket, de a lassan jövőgető pénzből, szegény fiatal író

lévén, egyébre is költöttem. Így aztán hosszú évekre nyúlt, amíg a Hitelbankban az utolsó részletet is kifizettem, természetesen az eredeti összegnek a dupláját, amit a kamatok hizlaltak ennyire meg.

Ha néha egy-egy címeresnek az árát el is költöttem, nem mondhatom, hogy a *Czímeresek* jövedelméből éltem. Némi pénzem ugyanis még volt abból a háromezer pengőből, amelyet 1929-ben adtak mint Baumgarten-díjat. Azonkívül, és éppen a megelőző esztendőben, a Kolozsváron megjelenő *Újság* szerkesztőségének tagja is voltam, mely munka, ha nem is jövedelmezett bőségesen, valamit mégis hozott a konyhára. Ennek a szerkesztőségi munkának történetéhez tartozott néhány kiváló emberrel való ismeretségem, s későbbben barátságom.

Olyan emléket is őrzök, mely azt mondja el, hogy miképpen „tanultam meg” az újságírás fortélyait. Egyszer ugyanis Nyíró József, aki díszes tagja volt a szerkesztőségnek, azt mondta, hogy az újságírás munkájában nem lehet érzelmeskedni vagy a témának melléje beszélni, hanem szigorúan csak a tényekre lehet szorítkozni. Egyébként ő meg is mutatja, hogy miképpen kell megírni egy cikket.

Azzal neki is ült, s írt egy cikket. Azt el is olvasta nekünk, kezdő fiatal újságíróknak. De abban a cikkben az égvilágán semmiféle tény nem volt, csak hangulatkeltő lírai ömlengés. Mikor a cikket elolvasta, egy büszke mozdulattal letette elének az asztalra, s így szólt:

- „No látjátok, így kell újságot írni.”

Ennek az újságírásnak mesteri fogásai azzal folytatódtak, hogy Nyíró József odaköltözött az én volt legényszobámba. Ez úgy ment végbe, hogy a feleségem átköltözött a szalonszobába, ahol egy piros bársonypamlagon aludt. Mi ketten pedig, Nyíró és én, a nagyobbik szobában egymás mellett álló két külön ágyon aludtunk, mint egy naspár. Itt történt már az első hetek alatt, hogy nemcsak újságírásra tanított meg, hanem az irodalmi műveltség megszerzésének módjára is. Valahonnét ugyanis megszerezte és elhozta a *Mahábhárata* című végtelen époszt, s esti lefekvés után elővette, és megfelelő magyarázat után az éposz olvasásába belemerült. Amikor úgy gondolta, hogy a bölcs írásból egy estére elegendőt olvasott, a könyv lapjai között a megfelelő helyre jelzést tett, és a könyvet az éjjeliszekrényre helyezve így szólt:

- Mára elég volt. Aludjunk.

Másnap megismétlődött a jelenet, annyi különbséggel, hogy akkor így fejezte be az olvasást:

- Takarékoskodni kell, mert ha így haladok, hamar elfogy a könyv. Aludjunk.

A jelzést ismét a megfelelő helyre tette, másnap pedig, s a következő napok alatt, kezdődött a dolog előlről. Amikor néhány estéje már az éposz olvasásával telt el, én úgy vettem észre, mintha igen nagyon takarékoskodnék a szöveggel. Két-három napon keresztül titokban meg is néztem a jelzést, amely makacsul mindennap ugyanazon a helyen állott. S nem tudván parancsolni magamnak, néhány nap múlva megjegyeztem:

- Túlságosan takarékoskodol, úgy látszik.

Nyíró gyanút fogott, s így szólt:

- Mire, hogy értsem ezt?

- Értsd úgy - mondtam neki -, hogy semmit sem haladsz a könyvben, mert napok óta egy helyen áll a jelzés.

Látta Nyíró, hogy megfogtam, de fölényes zavarában mégis így felelt:

- Ne tudj olyan sokat. - Azzal letette a könyvet az éjjeliszekrényre, s így fejezte be az olvasás mesterei tanítását és az estét:

- Aludjunk, mert holnap is nap lesz.

Abban az időben történt, hogy a volt legénylakáson búcsút mondtunk egymásnak. Nyíró ugyanis lakásra tett szert, és Válaszútról a családjával együtt beköltözött Kolozsvárra. Ez a Válaszút egy Kolozs megyei falu, ahol Nyíró a papságának levetése után malmot bérelt, s a feleségével s három gyermekével együtt valójában ott lakott. Ámbár inkább csak a felesége és a három gyermek lakott ott, mert Nyíró legtöbbször Kolozsváron hált, az én szerény és a *Mahábhárata* fennkölt társaságában.

Mondom, beköltözött családotól a kolozsvári új szállásra, s ott kezdte élni a családi életet. A bort mindig szívesen megitta, s akkor naponta is villegetett haza egy-egy üveg bort. S amikor vacsora után eljött az ideje, rendesen így szólt:

- Na gyermekek, ha jól viselitek magatokat, apátok megiszik egy üveg bort.

Azokban a hónapokban történt, ha jól emlékszem, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság délelőtti ünnepélyes irodalmi műsort állított össze. Ennek a műsornak egyik szereplője Nyíró József volt, s egy másik szereplője egy nagyasszony kiállítására emlékeztető és jó nevű író. A műsor után a szereplők elmentek együtt délebedre, amiből délután lett, s majd este. Nyíró az íróval este tovább folytatta az eszmecsérét, s egész éjszaka nem jött haza. Az eszmecsere nagyon érdekes és beható lehetett, mert Nyíró másnap se jött haza. Végre a harmadik napon imbolyogva és dibdáb léptekkel s egy kicsit barnára aszalódva megérkezett. A felesége valahonnét megtudta a hosszas eszmecsere tartalmát, s otthon kitört a zivatar. Végül maga Nyíró keseredett el az égiháborúban, s az asztal mellett vészjósló módon inni kezdett. A szerkesztőségből valaki érte ment, hogy nincs-e valami hirtelen baj, vagy nem betegedett-e meg. Szólt Nyírónak, hogy a szerkesztőségben várják, de ő, a felesége és a gyermekek előtt, sötéten így szólt:

- Ebből a házból engemet már csak visznek.

- Hogy értsem, Jóska? - kérdezte az illető.

- Úgy értse mindenki - mondta Nyíró -, hogy ma este megölöm magam, utána a gyermekeket, s a végire a feleségemet.

Akkor észrevette, hogy a sorrendbe hiba csúszott, s így szólt:

- Javítok, mert először őket ölöm meg, azután legvégén magamat.

A kolléga gyorsan megvitte a szomorú hírt a szerkesztőségbe, melynek egyik-másik tagja loholva ment a Nyíró lakására, hogy a meggondolatlan cselekedetről lebeszélje. De az is vészjósló hírral tért vissza a szerkesztőségbe, mondván, hogy Jóskát szándékáról nem lehet lebeszélni. Erre Paál Árpád, a lap főszerkesztője, egy áldott lelkületű és lúdtalpas ember, azt mondta, hogy megpróbálja ő. Szép komótosan el is lappogott Nyíró lakására, ahol így szólt:

- Hallom, el akarod pusztítani magad.

- El én - mondta Nyíró.

Mire Paál Árpád így folytatta:

- Hát akkor búra fordul a székelység sorsa.

Erre Nyíró felkapta a fejét, s azt mondta:

- Csakugyan igazad van, Árpád, mert ha én meghalok, a halálommal gyászba rángatom az egész székelységet. - S azzal elővett egy új üveg bort, töltött a főszerkesztőnek is, s így szólt:

- Hát akkor igyunk az én egészségemre.

A Nyíró komoly mókáinak idejében történt, hogy elindultam a szülőfalumba, hadd lássam meg az otthoniakat is. A faluhoz a végső állomás Székelyudvarhely, ahol a gimnáziumi éveket jártam, és érettségít tettem. Leszállva a vicinális vonatról, a városban várakoztam az autóbusszra, mely a falumba visz. Gondoltam, sétafikálok az indulásig, s el is indultam a sétára. Ahogy a főutcán, melyet régebben Botos utcának hívtak, andalogva sétáltam, megszólított egy fiatalember, mondván:

- Az úr nagyon ismeretlen itt a városban.

- Én sem mondhatnám - feleltem neki -, hogy ön nagyon ismerős lenne.

Ennyi eszmecsere után felszólított, hogy kövessem. Ugyanabban az utcában bementünk egy házba, és bent egy kanyargós lépcsőn fel az emeletre. Amikor ott egy ajtón benyitottunk, hatalmas farkaskutya mordult reám. Aztán egy jól vasalt úriember föltett nekem néhány kérdést, melynek az eredménye gyanánt két csendőrt adott mellém, akik elkísértek a nagy csendőrorsre, mely a vasúti állomással szemben székelt. A csendőrök bevitték egy nagy terembe, ahol egy őrmester ült nagy asztal mellett, a szoba mezejében. A csendőrök elmentek, s engemet magamra hagytak az őrmesterrel, aki láthatólag ügyes-bajos irományokkal bajlódott. Egy darabig vártam, de aztán közelebb léptem az asztalhoz, de az őrmester visszaparancsolt a helyemre, s csak idővel intett, hogy most már eléje járulhatok.

- Maga mit keres itten? - kérdezte tőlem.

- Megyek haza a szülőfalumba - feleltem neki, de jóformán nem is végeztem a szót, rám pirított, hogy ő nem kérdezte, hova akarok menni. Gondoltam, javítok is a beszéden, s így folytattam:

- Mindenki ismer, mert itt jártam nyolc évig gimnáziumban.

- Nem kérdeztem magától - förmedt rám -, hogy hol járt iskolában.

Ennyi egyetértés után becsukatott egy tágas cellába, ahol még szipogott egy falusi növendék fiú. Másnap valamilyen úton kiderült, hogy én hol és miképpen töltöm a hazajövetelem dicsőséges kezdeti napjait, s a szülőfalum néhány tekintélyesebb gazdája bejött a csendőrorsre, s mondván, hogy én az ő fiuk vagyok, a szabadon bocsátásomat kérték. Kerítették mindjárt egy csendőrhadnagyot is, aki valóban szabadon bocsátott engem.

A dicsőség a valódi oldalával Budapesthez fűződött. Vagyis akkor tájban vonultunk fel a Helikon írói a Zeneakadémia nagytermében. A szereplők közül én voltam a legfiatalabb, aki a *Szűzmáriás királyfi* című könyvemből olvastam fel egy részletet. Nem tudom, hogy a nagyszámú hallgatóság közül kinek hogyan tetszett az írásom, csak arra emlékszem, hogy a szereplés után Gömbös Gyula, aki akkor honvédelmi államtitkár volt, odajött hozzám, és nagyfokú tetszését nyilvánította.

Nem sokkal a helikoni írók szereplése után, az úgynevezett székely írói csoportosulás tagjai is megjelentek Benedek Elek vezetésével a Zeneakadémia nagytermében. A bevezető részt Benedek Elek mondotta, aki engem a nagyközönség előtt Áronkának nevezett, bátorkodván azt a jóslatot is megkockáztatni, hogy Áronkából lesz még Áron is.

Eme jóslattal fűszerezett kivonulás az elején történt annak az irodalmi-művészi hadjáratnak, amelyet a Benedek Elek vezérsege alatt az akkori Magyarország városaiban, de különösképpen az erdélyi nagyobb és kisebb városokban viseltünk. Ezek az igehirdetések sok kedélyt is teremtek. Ilyen kedélyes termés volt például a tordai félszeg történet. Én ugyanis *Ha igazság, harmatozzék!* című novellát olvastam fel olyan hallgatóság előtt, amely jórészt álszemérmes emberekből állt, közöttük az unitárius püspök. Már jól benne voltam a novellában, amikor

eszembe jutott, hogy a későbbi szövegben szerepel az a versike, hogy „Egyszer jártam nálatok, letörött az ágyatok”. Sorról sorra haladván a novellában, egyre rémültebben gondoltam arra, hogy a versikén meg fognak botránkozni. S percek alatt, miközben tovább olvastam, elhatároztam, hogy a versikén enyhíteni fogok. S odaérve, ahol a parázs volt, fönnakadás nélkül olvastam tovább, mondván: „Egyszer jártam nálatok, ropogott az ágyatok.” Némelyeknek a közönség közül nem tetszett a versike, s legfőképpen nem tetszett az unitárius püspöknek, aki az ágyropogás után rögtön felállt az első sorban, s a botjával kopogtatván a padlót, tüntető módon eltávozott. Amikor pedig én learattam a pódiumon a dicsőséget, visszavonultam a függöny mögé, ahol Elek bácsi megrökönyödve így fogadott:

- Te ugyanbizony mit csináltál?

- Enyhítettem - feleltem neki.

Azóta szójárás lett közöttünk, a melléje szólást enyhítésnek nevezni, s hozzá nevetni is egyet.

A tisztelő barátság, a Benedek Elek részéről, a tordai enyhítés után, irányomban még fokozódott. Minden jel erre a fokozódásra vallott, s többek között ennek a megtisztelő barátságnak köszönhettem, hogy Elek bácsi meghívott engem vendégül a kisbaconi udvarházba. Nagyon jól töltöttük az időt. Én még Dózsáról is írtam egy novellát, mely ha nem is sikerült a legjobban, én voltam abban a hibás, s nem a környezet vagy a szeretet hiánya. Azt hiszem, hogy a novellánál, legalábbis az én számomra, jobban sikerült az a rövid eszmefuttatás, melyet az Elek bácsi részéről hallottam, s amelyet mai napig kedvesen őrzök. A nagy kert tetejében fenyőfacsemetéket ültettünk, Elek bácsi s vele együtt én. Ültetés közben azt találta mondani Elek bácsi, hogy én a nőket nem vetem meg, úgy hallotta.

- Nohát, miket beszélnek az emberek - feleltem erre.

Elek bácsi mosolyogva leintett engem, s azt mondta, hogy ne tiltakozzam, mert nem lehet örömtelen, ha a nők nem vetik meg az embert. S elmondta azt is, hogy fiatal házas korában jó kiállású legény lévén, utána is veselkedtek a nők, s ezek között különösen egy, aki nagy művésznő volt, és a mohóságáról is nevezetes. Mindent elkövetett, hogy Elek bácsit megingassa, de ő bizony ellene állt a csábításnak.

Ennyit mondván, mosolygós barna szemével rám nézett, s így szólt:

- De tudod, most már olyan bánom-forma.

Így és ilyesformán töltöttük a kisbaconi napokat. S közben nem is sejtettem, hogy micsoda kettős öröm vár reám, nevezetesen öröm irodalmi vonatkozásban és pénzben is. Értesítést kaptam ugyanis, hogy a Baumgarten-díj legelső kiosztásának ünnepségén, Budapesten vegyek részt. Könnyű volt tudni, hogy az ünnepségen való részvétel annyit jelent, hogy többek között engem is kitüntettek a díjjal. El is utaztam a budapesti ünnepi ülésre, melynek a megnyitóját Babits Mihály mondta. A megnyitó után olvasta föl azoknak az íróknak a neveit, akik az évi háromezer pengős díjban részesültek. Ha jól emlékszem, a díjazottak között volt: Krúdy Gyula, Juhász Gyula, Elek Artúr, Illyés Gyula, Erdélyi József és én. Ezzel a kitüntetéssel egy nagyot léptem előre az irodalomban, illetőleg léphettem volna, ha ügyesebb s talán tehetségesebb vagyok. Így is jelentős cikket írtak rólam, és sok helyen közölték a fényképemet. Az újságírás világában így is egyszerre tekintélyesebb lettem, mint ahogy korom szerint megilletett. Erre nézve azt az emlékemet őrzöm, hogy valamelyik hírlap kedves és szemfüles újságírója interjút kívánt csinálni velem. Még gyakorlatlan voltam az ilyen fordulatos és ingerlő beszélgetésekben, s ilyenformán nem akartam az újságírónak nyilatkozni. Ő azonban nem hagyta magát, hanem folyton ütötte a vasat, mely semmiképpen nem akart megmelegedni. Végre, mint nyomós érvet, a következőt mondta:

- Szíveskedjék a feltett kérdésekről mégis mondani valamit nekem, mert hiszen utóvégre kollégák vagyunk.

- Igen - válaszoltam neki -, kollégák vagyunk, csak éppen nem egyformán tesszük a szavakat egymás mellé.

Sokszor eszembe jut ez a kicsike történet, mert valójában ma is azt hiszem: az irodalom azon múlik, hogy miképpen tesszük a szavakat egymás mellé.

Bezzeg Babits Mihály a szavak elhelyezéséhez nagyon jól értett. Ezt már az ünnepség után, az otthonában tett első látogatásom alkalmával megcsodáltam benne: a véleményét ugyanis oly találó és tapintatos módon mondta el írókról, könyvekről és irodalomról. Mialatt beszélt, néha fölmenvén a létrán, mely a könyvtárának magas sora előtt állt, engem a zavar és a félelem állandóan kínozott. Félttem ugyanis attól, hogy meg fogja kérdezni: milyen írásait olvastam, és azok miképpen tetszettek nekem. Babits azonban, az emléke ezért is legyen áldott, egy szóval sem kérdezett tőlem effélét. Inkább új szivarra gyújtott, s egy másikkal engem is megkínált. Ő Magyarországon, én pedig Amerikában lettem a barátja a szivarnak. De az illatos füstben, melyet a két szivarból eregettünk, mind a ketten a magyarság jelenvaló és jövőbeli sorsát láttuk gomolyogni.

Ezek a mozgalmas esztendőök és hónapok megzsindítették bennem a lelki tavaszt. A munkára való kedvemet és a bennem szendergő irodalmi törekvést megmozgatták. De megmozgatták Bódikát és Ferkét; a zsenge madarászokat, a szippantó Mihálykát, s akikben a legényfa éppen kivirágzott. S főleg megmozgatták az én gyermekkori és cseperedő ifjúkorom erdei-mezei emlékeit. S úgy éreztem, mintha mindezek egybeverődtek volna, és Ábel címen egyik akartak volna lenni, hogy ezen a helytelen világon, mely címen éppen akkortájt jelent meg egy új novella könyvem, valamit jó irányba billentsek. Ebből a tömörülésből olyanformán éreztem, hogy lehetséges egy ifjú alakot rajzolnom, aki a székely talpraesett értelmét, kedvét és szomorúságát egyaránt magában hordja. Így született meg az *Ábel* című regényem gondolata, s azért *Ábel* címen, mert az efféle bibliai csengésű neveket a székelységre vonatkozólag jellegzetesnek tartottam. Otthon a faluban is ismertem olyan nevű embereket, akiket például Izsáknak, Mózesnek, Samunak, Jóbnak, Ézsaiásnak, s Isten bocsássa meg, Salamonnak hívtak.

Tehát ez volt a virradásszerű eredete az Ábel figurájának és a róla szóló regénynek. Mikor a regény szándéka fölött egészen kivirradt, és a részletek is jól látszottak, jókedvvel és reménységgel hozzákezdtem a regény megírásához. Bár a *Szűzmáriás királyfi*-t és a *Czímeresek*-et ceruzával írtam, most mégis kedvem kerekedett arra, hogy mindjárt írógépen fogalmazzam a szöveget. Úgy vettem észre, hogy a világos áttekintés dolgában helyénvaló az írógépen való fogalmazás, mely még azzal a haszonnal is járt, hogy nem kellett, ha már egyszer megírtam, a szöveget másolgatni. Sőt idővel odáig vittem, hogy a kéziratban alig ejtettem hibát, s előre meg tudtam mondani, hogy mekkora terjedelmű lesz a kézirat, s ettől a terjedelemtől, ámbár írás közben sohasem gondoltam rá, öt-tíz oldalnál nagyobb eltérés nem történt.

De hát hadd térjek vissza magára a regényre. Nem úgy emlékszem, mintha valami művet akartam volna írni. Bizonyára ezt az érzést az irodalmi becsvágy hiánya is okozta, s azonkívül pedig a kedvtelés, mely a regény írása közben egyre kövérebb lett bennem. Szokásom szerint délelőttönként sétákat tettem a városban, s a regény következő részeit a séták alatt gondoltam ki. Néha nagyokat nevettem azon, amit magam frissen találtam ki. Az emberek, ha ilyenkor láttak, azt gondolhatták magukban, hogy az éjszaka valami százlábú álmod láttam. Igazuk is volt a csodálkozásban, mert ha én is látom egymagamban nevetni magam, azt gondoltam volna, hogy az eszem gyenge vesszőágon ül, ahol meglibbenti a szél.

Ha jól jut eszembe, három hónap alatt írtam meg az *Ábel a rengetegben* című könyvet, melynek a sorsáról álomban sem gondoltam, hogy a születésétől kezdve mostanáig kétszáz-tizennégyezer példányban fog megjelenni. Nagy merészséggel csak arról ábrándoztam, hogy két- vagy háromezer példányban valahol és valahogyan meg tudjon jelenni.

Ez az ábrándozás vezetett Budapesten az Athenaeum Könyvkiadóhoz, ahol Sárközi néhány nap múlva valóban válaszolt nekem a kéziratra vonatkozólag, sajnálkozva mondván, hiszen jó barátok voltunk:

- Itt az Athenaeumnál az a vélemény alakult ki, hogy az *Ábel a rengetegben* című könyved egy igénytelen vidéki történet, melyet a kiadó nem adhat ki.

Hát ez nagyon elszomorított engem, s táskámban az igénytelen vidéki történettel utaztam a balatoni írókongresszusra, melynek Albrecht királyi herceg volt a jelenlevő védnöke, Pakots Károly az elnöke és Supka Géza a főtitkára. Aki csak számított a magyar irodalmi életben valamit, az mind jelen volt a kongresszuson. Így többek között József Attila is, aki magán a kongresszuson édeskeveset beszélt, de annál többet filozofált és kötekedett a barátaival és ismerőseivel a szabad sétákon. Ezek a szabadtéri séták elég gyakoriak és tekervényesek voltak, mert ami az irodalomra és irodalomelméletre vonatkozott, azok inkább ezeken a sétákon úsztak el a levegőben. A baráti beszélgetések és az eszmélkedések mellett talán a legérdekesebb és emlékezetesebb eseménye a kongresszus ünnepi összejövetele volt. Ezen az összejövetelen mutatkoztunk be kollektív módon a királyi hercegnek, s ezen hangzottak el az irodalmi okfejtések, s ezen történt egy díszvacsora keretei között a királyi herceg köszöntése. Majdnem minden szó, ami a kongresszuson elhangzott, az szokványos irodalmi vélemény volt. Érthető, hogy szabad megnyilvánulások nem is hangzottak el, mert hiszen a jelenlevő királyi herceg előtt, s főleg az ünnepi asztal mellett feszengő egyházi és világi vezetők előtt, nem volt tanácsos ilyen hangon beszélni.

Volt a jelenlevő írók között egy erdélyi önkéntes küldöttség is. Ennek az erdélyi társaságnak magam is tagja voltam. Amikor arra került a sor, hogy valaki közülünk is beszéljen, ezek a tekervényes írók nem hagytak engem békességben, hanem asztal felett és asztal alatt szólásra ösztökéltek. Végre, annak ellenére, hogy nem szeretek és nem szoktam nyilvánosság előtt felszólalni, kötélnek álltam; és szólásra emelkedtem. Beszédem szövege szó szerint benne van a *Virrasztás* című könyvemben, de hogy ez a beszámoló ne legyen egészen csonka, legfőbb mondanivalóját megismétlem.

- „Mélyen tisztelt Királyi Herceg Úr!”

Amikor kimondtam ezeket a megszólító szavakat, láthatólag az írók megrémültek, mert hiszen az Albrecht rangja nem királyi herceg volt, hanem „Fenséges Úr”. Mindenki azt hitte, hogy most kitör a botrány, és csúnya folt esik a kongresszus tisztelettségére. Úgy láttam, mintha az írók közül az egyik-másik, s nem is olyan kevesen, félig-meddig az asztal alól a „Fenséges Úr” felé sandított, lesve a hatást. Albrecht azonban, aki a helybéli katolikus főpap és a főispán között ült, az én megszólításom után rögtön följebb emelte a fejét, és úgy nézett rám, hogy vajon ki lehet egy ilyen fiatal író. Én fennakadás nélkül elmondtam, hogy a jelen levő erdélyi írók nevében használom a szót. S elmondtam, hogy az írók java részével egyetértünk abban a törekvésben, hogy nem vagyunk hívei a sovinizmusnak, a nagytökének és a nagybirtok rendszerének. Ellenben hívei vagyunk a haladó emberi gondolat ápolásának, a demokratikus önkormányzat kiépítésének és annak a nemzeti érületnek, amely más népek értékeit is megbecsüli.

Amikor befejeztem a szót, Albrecht tüntető módon fölállt a helyéről, s bár a korábbi szószólókra rá sem hederített, felém nyújtotta a kezét, s egy erős kézszorítással fejezte ki véleményét. A kézfogás után pedig a főispán, a főpap és tisztelt íróbarátaim füle hallatára így szólt:

- A budapesti lakásomon szívesen fogom látni.
- Köszönöm szépen - szóltam a kitüntető meghívásra.

A „meghívás” szavát már nem nagyon lehetett hallani, mert az írók megkönnyebbültek; az elmondott véleményemnek annyira örültek, hogy harsány tapsviharba törtek ki.

A kongresszusi díszebéd után, mely kóborló sétával és fürdéssel folytatódott, sokan elhalmoztak kedvességükkel. S olyan vélekedés is hangzott el, hogy ezek az erdélyiek jó barátságban vannak a maguk árnyékával. Ha ebből igaz volt valami, akkor részemről nem bátorság volt, hanem annak az erdélyi szellemiségnek gyenge szellője, amely Erdély történetében majdnem mindig fűjdogált.

Akkor, az elismerés szalmalángjában és utána, nem éreztem a magyar szellő jótékony lengedezését, mert a visszautasított kézirat, vagyis az *Ábel a rengetegben* ott lapult a szégyenkező irattáskámban. Ott a táskában titkos reménységgel várta jobb sorsát. Ez a jobb sors nem arra vonatkozott, hogy egy újabb kiadó megdicsérje és visszautasítsa a kéziratot, hanem arra, hogy valamelyik elszánt könyvkiadó meg is jelentesse. Mivel ilyen elszánt vállalkozó Budapesten nem akadt, a madárlátta kézirattal együtt hazautaztam Kolozsvárra. Az Erdélyi Szépmíves Céh, amelyik ismerte a kéziratot, a háromezres reményemet lefaragta ezer példányra, és 1932-ben, vagyis még a balatoni írókongresszus évében, kiadta a kéziratot.

Jószérivel nem tudta a Szépmíves Céh, hogy a könyv kiadásával mit cselekszik, és bizony nem tudtam magam sem, mert a könyv megjelenése után néhány hónapra fűjdogálni kezdett a könyv körül az emlegetett szellő. Ennek a szellőnek a szárnyán utazott le Budapestről Kolozsvárra Lantos Kálmán. Lantos a Révai Könyvkiadó fiatal igazgatója volt, aki sikert szagolt a könyvvel kapcsolatban. Amikor Kolozsvárra megérkezett, mindjárt üzent nekem, hogy szeretne velem beszélni. Nem tudtam, hogy mit akar velem, s kétkedéssel mentem el a Palace kávéházba, ahol Lantos találkat adott nekem. Udvarias mondatokat váltottunk egymással, majd Lantos Kálmán örömteli és titkos meglepetésemre azt mondotta, hogy a Révai Könyvkiadó kiadná az *Ábel a rengetegben* című kéziratomat.

- Kérek egy üveg bort - mondtam a pincérnek.

A pincér elhozta az üveg bort, mely a csombordi híres pincegazdaságból származott, és ott csücsült a kávéház raktárában.

- Kedves egészségére kívánom - mondtam Lantosnak, aki így felelt:

- S a könyv sikerére.

Elő is vett mindjárt egy szerződést, mely az *Ábel* kiadásáról szólt, háromezer példányban. Amikor aláírtam a kiadói megállapodást, az iratot gondosan az irattáskájába tette, s utána a pénzes tárcáját vette elő.

Látván, hogy fizetni akar, én is előugrattam a zsebemből egy kövér bankjegyet.

- Majd én! - mondtam.

Kis ideig huzalkodtunk, hogy ki fizesse meg a csombordi bort, de Lantos olyan erőszakos volt, hogy a dicsőséget learatta.

- Hát akkor gyerünk, andiamo!

Együtt mentünk a főtérig, s én közben azon gondolkoztam, hogy most immár üzlettársak vagyunk-e ketten, vagy pedig egy barátságban csecsemők. Ezzel a talánnyal búcsúztam el a főtéri hetes számú ház előtt, melynek a kapuján ő bement. Ott székelt ugyanis az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadó irodája. A módos kifejezés, hogy ott székelt, annyit jelentett, hogy nagy gazda valaki, mert van egy kecskéje. A Szépmíves Céhnek sem volt két ökre vagy egy paripája, hanem csak egy kecskéje. Ez a kecske egy hivatali szobából állott, s egy olyan szűk kicsi kuckóból, amelyben megfordulni is csak nagy ügyességgel lehetett. A hivatali szobában állt egy írógép, egy iratos asztal, s a fal mellett kopott polc. Ebben a szobában tartották nyilván az előfizetőket, akiknek jó része, úgy öt-hatszáz elszánt olvasó, csak amolyan szürke betűkedvelő ember volt, s ezek fölött állottak a jobban fizető amatőr megrendelők. A köznap előfizetőknek egy-egy füzött példány járt, az amatőr megrendelők nagyon szépen kiállított példányokhoz jutottak. Ezeknek a példányoknak a kötéstervét, szövegeinek ábrázolását s a könyv kiállításának minden részletét maga Kós Károly végezte. Az *Erdélyi Helikon* című, akkor induló irodalmi folyóiratnak is ő volt a szerkesztője. Az ügykezelés ügyes-bajos dolgait, úgy a könyvkiadás, mint a folyóirat területén, egyedül Kovács László tartotta gondjában.

Mialatt Lantos felérhetett az erdélyi irodalom műhelyébe, azalatt én már az Egyetem utca elején járva igyekeztem a házsongárdi temető felé. Útközben és bal kézre ott komolykodott az egyetem épülete, jobbról pedig ott vidorkodott az *Ellenzék* című napilap szerkesztősége, ahol tavalyi halála előtt Kuncz Aladár együtt dolgozott Hunyady Sándorral, s más olyan írókkal, akik már akkor, vagy később, nevezetes személyek lettek. Hunyady és Kuncz nagyon jó barátok voltak, és sokat évdtek egymással. Ha nagy ritkán Hunyady egyedül talált lenni, és az utcán meglátta az embert, rögtön kartón ragadta az áldozatot. S már vitte is az ódon és szép Farkas utcán, a magyarázatokból ki nem fogyva sohasem. Engemet, aki nagyon becsültem Hunyadyt, s egy kicsit mulattam is rajta, gyakran ért ez a Farkas utcai kitüntetés. Ma is mintha érezném szivarjának füstjét, s mintha hallanám a fel-feltörő köhögését és a hangját, ahogy az apjáról, Bródy Sándorról beszélt, akit nagyobb írónak tartott bárkinél, abban az időben; még Ady Endrénél vagy Móricz Zsigmondnál is nagyobbak.

Az Egyetem utca torkolatánál, szokásom szerint, megnézegettem a Biasini nevű vendégfogadó épületet, melynek egyik szobájában szállt meg Petőfi Sándor és felesége 1849-ben. Az én egyetemi hallgató koromban már műsoros szórakoztató intézmény is hangoskodott a fogadóban. Azelőtt kilenc évvel ott fejeztük volt be azt az emlékezetes ünneplést is, amelyet annak emlékére rendeztünk, hogy irodalmi zsengéink egy *Tizenegyek* című antológiában megjelentek.

Ott az épület előtt, melynek az élete mindig tarkabarka volt, elmélázva balra fordultam, s a kockaköves úton hamarosan úgy léptem be a temetőbe, mint aki gondolkozás nélkül is tudja, hogy egyszer majd efféle avarba sodorja a legyintő szél. S mintha oktanul tudná azt is, hogy az elmúlásnak is van némi békés holdvilága. Például egy ilyen temetőben takarózni. Mert messze földön hírneves ez a házsongárdi temető. Igen régi ebben a nemből, sok híres ember nyugszik benne, az oldalos fekvése nem engedi egyhangúvá tenni, s a fák, a növényzet és a sír-emlékek a természet bujaságában egységesen egyek.

Az én számomra más egyéb miatt is nevezetes ez a házsongárdi temető. Az egyik ilyen oka a nevezetességnek családi vonatkozású. Egy mohos sírkő alatt itt nyugszik ugyanis a dédapám egyik testvére, név szerint Tamási Sándor, aki királyi tiszti főügyész volt Kolozsvárott, deák nyelven írt jogi könyveket, s akinek leszármazottait egyetemi hallgató koromban meg is ismertem.

A másik ok, mely számomra emlékezetessé teszi ezt a temetőt, még személyesebb természetű, mint Sándor bácsi emléke és nyugvó helye. Sőt, egészen személyes természetű ez az ok; s ha szabad azt mondanom, akkor irodalmi természetű is. Nevezetesen azelőtt, pontosan tíz évvel, ennek a temetőnek egyik padján szorongtam és kínlódtam, hogy valamiképpen kitaláljak egy épkezláb és jellemző történetet. Akkor történt, hogy a *Keleti Újság*, mely igen jó nevű s akkor még baloldali törekvésű napilap, pályázatot hirdetett novellára. A barátaim között, akikkel éppen akkor jártam a kereskedelmi akadémiát, volt egy tordai és egy lugosi származású fiú. Ezeknek az osztálytársaknak nem volt gyengéje a kereskedelmi tudomány, mert mind a ketten irodalmi babérokra vágyakoztak. A lugosi fiúnak már meg is jelent egy novellája, *A professzor és a betörő* címen. A tordai barátom az *Aranyos vidéke* című tordai helyi érdekű újságnak tudósításokat írt, s egy-egy „hírfeje” Kolozsváron is, egy krajcáros délutáni lapnak a hasábjain megjelent.

Hát amikor a *Keleti Újság*-ban a pályázati felhívás megjelent, akkor a tordai és a lugosi fiúk a mûzsák tollait megsimogatták, s vitéz lélekkel tudtukra adták, hogy ők a novellára pályázni fognak.

- Hát még ki? - kérdezte a lugosi.

Mindenki hallgatott.

- Áron, a te bátorságod is megsántult? - nézett reám a tordai tudósító.

Mivel láttam, hogy már előre kíváncsian isszák a válaszmot, azt találtam mondani, inkább virtusból, mint a tehetség kitörésével, hogy hát igen, én is pályázni fogok.

Így esett a fejemre a téglá, amely olyan nagyot koppant járatlan kobakomon, mint aki sohasem írt novellát, s az esze nem is járt azon, hogy írjon. Annak a koppanásnak az emlékével egy lombos fá alatt csalogató padot kerestem, s arra a padra leültem. Szerettem volna elhessegetni ezt az emlékemet, mert azóta is, sőt akkor is a kiválasztott padon, a kudarc szellője előlről és hátulról egyaránt környékezett.

Hát így jár - véltem magamban -, aki nem a tehetség asztaláról akar enni, hanem a virtusra bízza magát.

Aztán, mint a bûvópatak egyre melegebb vize, bennem is forrósodni kezdett, valahol a mélyben, az élet és a belőle fakadó irodalmi bûvópatak. Nevezetesen szorongatni kezdett az emlékezés, hogy annak idején ebbe a temetőbe menekültem, amikor a pályázatra meg akartam írni a novellát. Hallgattam a lombos fá leveleinek gyöngéd susogását, örvendeztem egy-egy madárnak a röptén, s ámultam a változatos sírköveken és fejfákon.

De semmi olyan történet nem jutott eszembe, amely a megírásra alkalmasnak kínálta volna magát. Pedig ez már a második napja volt a kínszenvedésnek. Végül az Isten, ha nem is könyörült meg rajtam, de elmosolyodott. Ennek a mosolynak a felhőjében végre eszembe jutott a ködből felém sompolyogva egy kemény férfialak, aki a derengés homályában annyira el volt valamire szánva, hogy az indulat szinte süttött belőle.

Ő lett a legelső novellám hőse: Szász Tamás, a pogány. Most, ahogy pontosan tíz évvel későbbem ültem a házsongárdi padon, elgondoltam, hogy milyen is az élet! Kínok között megszületik egy novellának a hőse, sír az idő bölcsőjében, felnövekedik tízéves koráig, s akkor eljön a temető padjához, hogy lássa és köszöntse az apját.

- Gyere, menjünk! - mondtam neki.

Tíz év múlva, az idő útján így indultunk hazafelé. A kapu előtt elbúcsúztam tőle, s ki tudja, mennyi időre, ismét elváltunk egymástól.

Az apai gondok mellől a házastársi bajok közepébe léptem otthon a lakásban. A feleségem ugyanis kétágú hírrel fogadott.

A hír egyik ága az volt, hogy távollétem alatt a szomszéd fiatalember, egy bútörizlet tulajdonosa, akit személyesen nem is ismertünk, szívbeli aggodalmában és szerelmi panaszával átjött hozzánk. S amíg én a házsongárdi temetőben tízéves fordulóját töltöttem a „Szász Tamás, a pogány”-nyal való zord ismeretségemnek, azalatt a bútoros fiatalember panasszal lepte meg a feleségemet. Nevezetesen elmondta neki, hogy én az ő fiatal feleségét el akarom csábítani. Amennyire ilyen dologban az lehetséges, legyenek ők mind a ketten résen, hogy a csábítás ne történjék meg.

A hír másik ágának hajtása tordai eredetű volt. Ezt a tordai eredetet egy odavaló tisztos hölgy képviselte. A hölgy összefoghatott volna a bútoros fiatal férjjel, kinek az aggodalmához hasonlatos volt az övé is. Elmondta ugyanis, hogy a helybéli, azaz a kolozsvári színtársulatnál szép sikerrel működik egy Szende Szeréna nevű ifjú színésznő, aki keresztlánya neki.

- Szeréna és az ön férje - mondta a tordai hölgy - valahol megismerkedtek egymással. Az ismeretségből gyakori találkozás lett, úgyannyira, hogy Szeréna egy idő óta elhanyagolja a kötelességét.

S mint a bútoros fiatal férj, a tordai hölgy is arra kérte a feleségemet, hogy közös erővel a forró ismeretséget próbálják lehűteni.

Amikor otthon beléptem a házba, mindjárt láttam, hogy borongós felhők között járt a feleségem. Egy darabig lelkiismeretesen harangoztam, hogy a borongós felhőket még messzibbre űzzem. Ez a légköri megtisztulás hamarosan sikerült is, mert a feleségem így szólt:

- Szégyellhetnéd magad.

Amikor újabb és újabb lelki loccsanás után minden vádalkozás kiderült, így szóltam:

- A szomszéd menyecske dolgában bűnös vagyok, mert azt is elmulasztottam, hogy megismerkedjem vele.

S ez valóban igaz volt.

- A Szeréna művésznővel meglevő barátságom ártatlan, mint a ma született fekete bárány.

S ez valóban igaz is volt, ha a fekete bárányt nem tévesztjük szem elől.

Én nem tévesztettem, hanem vacsora után elindultam, hogy gyűjtsem tovább a követ, a téglát, a cserepet és más szükséges nyersanyagot, hadd legyen efféle bőviben. Irodalmi hajlékot akartam ugyanis építeni az *Ábel* számára, hogy országjárása közben abban a hajlékban lehajthassa a fejét, s kipihenhesse magát. S eléggé sürgős is volt ennek a hajléknak a megépítése, mert a Szépmíves Céh és a pesti Révai Könyvkiadó egyaránt sürgette az építést s annak a befejezését.

Úgy gondolom, hogy az utolsó hónapokban nagyjából már minden felgyülemlett, ami csak számba jöhetett egy ilyen irodalmi építkezésnél. Más szóval, voltak emlékeim, és őriztem olyan eseményeket és helyzeteket, amelyek alkalmasnak mutatkoztak arra, hogy az *Ábel* regényének második részét élettel töltsék meg. Ennek a második résznek a címe az kívánt lenni, hogy *Ábel az országban*. De még eladdig a címet is csak ketten tudtuk, mármint *Ábel* és én.

Az eseményekből és az emlékekből úgy kiválasztani az életízű valóságot, hogy abból irodalmi hajlék épülhessen, az már egyedül az én gondom volt. Ez a gond mindenekelőtt azt jelentette, hogy minden mozzanatot, minden figurát és jelenséget, ami csak az *Ábel* országos útjának építése szempontjából számba jöhetett, tartsak nyilván.

Nyilván is tartottam azokat.

A legnagyobb és a legmélyebb forrás, melyből az országjáró Ábel merített, az a társadalmi megrendülés volt, amelyet a háborúval végződött történelmi folyamat az erdélyi magyar társadalomban kiváltott. A megrendülést a földrengéshez szinte hasonlatos módon kell érteni, mert legalább negyedmillió erdélyi magyar választotta az elvándorlás útját. A közlekedési módoknak és eszközöknek minden fajtáját igénybe vették azok, akik Magyarországra tartottak. A vasutak és az országutak egyaránt tele voltak olyan emberekkel, akik a románok kezébe nem akarták letenni a hűségesküt, s akik magyar földön új megélhetést kerestek. Ezeknek jó része magyar vasúti állomásokon veszteglő vagonokban lakott. Ez a rengeteg ember úgy ketyegett a vagonokban, mint az óra; s lassan-lassan fogyott is, mint az idő, mert beleszívódtak a magyar társadalomba.

Bizonyára eme hazafias vándorok közé tartozott Kerekes úr is, akivel Ábel az országúton találkozott. Ebbe a lelki fajtába soroltam, úgy magamban, Dorombi Márton egyetemi tanárt, aki a magyar irodalom történetére oktatta az egyetem magyar hallgatóit. Reám igen neheztelt Dorombi professzor úr. Erre volt is némi oka, mert egy ízben a diákok előtt olyan megjegyzést tettem a Dorombi tanítási módszerére vonatkozólag, mely megjegyzésem miatt a hallgatók csúfondáros mosollyal ajándékozták meg a tanár urat. Egy ízben ugyanis Petőfi Sándorról tartott Dorombi előadást, s az előadásának egyik gyöngyszeme gyanánt a következő módon jellemezte a lángelkű költőt.

- Középtermetű, sovány, dióolaj-barna, egy foga hibás.

- Olyan remek és szemléltető ábrázolás - mondtam a diákoknak -, hogy kár volna veszendőbe engedni; s hogy ez ne történjék meg, hadd jellemezzük Dorombi Mártont is ezzel a módszerrel, mondván: „Egy feje hibás.”

Csakugyan némileg hibás volt, mert a maga fegyverének nem örült, hanem mindenfelé gyalulta írói tehetségemet, melyről mi ketten jól tudtuk, hogy a bárányfelhőnél nem több.

Ilyen megjegyzések árnyékában született, egy vagy két évvel azelőtt, az a jókedvű karácsonyi cikkem is, melyben arra kívántam felelni, hogy az erdélyi közéleti és politikai személyiségeknek mit hozott az angyal. Egyik-másik ajándékára most is emlékszem. Így például, hogy Inczédy-Joksman Ödönnek, aki a Magyar Párt alelnöke volt, és édes-bús magyar nótákat hegedűn igen szeretett játszani, mit hozott az angyal. Ebben az ügyben nem mellőzhettem Paál Árpádot, ki a Károlyi-kormány idején Udvarhely megyei alispán volt, s már akkor libatalpú okos ember. Az angyali ajándék dolgában azt feleltem tehát:

- Inczédy-Joksman Ödönnek azt az üzenetet hozta az angyal, hogy a Paál Árpád vezérsege alatt és az ő zenekísérete mellett vezesse vissza a magyarokat Ázsiába.

Inczédy-Joksman Ödönnél nem volt kisebb személyiség Gyárfás Elemér. Fő esze volt ugyanis a Magyar Pártnak, kiváló bankigazgató, s még kiválóbb vallásos férfiú. Neki az angyal hozott tehát egy rózsafüzért, amely a gazdája helyett is önműködő módon imádkozott.

Gróf Bethlen Györgynek, a Párt elnökének, hozott egy Buddha-szobrot, a következő felírással: „Ne gondolkozzál és ne cselekedjél, hogy boldog lehess.”

Hát ilyenforma gazdag karácsonyt varázsolt az égi szárnyas, de jellemző módon mégsem az angyalra nehezteltek, hanem reám prüszköltek. Jámbor és békés természetem lévén, borzolódó indulataikat nem viszonztam. Mi több, ez alatt az esti séta alatt is, ha történetesen találkozom velük, csak mosolygó emberi jóindulatot arathatnának rólam. Sőt, Ábel és én egyformán beleegyeznénk abba, hogy meghallgassák egynéhány tanulságos történetemet. A tanulság mellett, reménykedve hiszem, arra is jók az ilyen történetek, hogy tiszta és takaros legyen az irodalmi hajlék, melyet az Ábel számára építeni szeretnék.

Történt például a közelmúlt időben, hogy megismerkedtem egy lánnyal, akinek különös arcvonásai valósággal táncoltak, s járni rebegve járt. Bár jól beszélt magyarul, rögtön érezni és tudni lehetett, hogy a kislány román. Mint akinek sietős a dolga, mert bizony rövid ez az élet, azt is hamarosan megmondta, hogy őt Heddának hívják.

- Megejtő neve van - mondtam neki.

- Megejtő ketten a séta - válaszolta Hedda.

S már természetesnek tetszett, hogy a sétatéri hattyús tó felé vegyük az utunkat. De ott a tó melletti padok közül egyiket sem választottuk, hanem elmentünk a Szamos partján tisztes távolra. Azon a tájon, ahol már emberek nem hanyódtak, kiválasztottunk egy fűzfatorzset, mely a víz partján pislákoló reménnyel feküdt; ha ugyan a földön régóta heverő fűzfa törzsének zöld hajtásait pislákoló reménynek lehet nevezni.

- Jó ezen a fűzfa törzsökön magával üldögelni - mondtam a szokásos köznyelven.

- Legyen minél jobb - felelte Hedda.

Én azzal folytattam a szót, hogy közelebb húzódtam a kislányhoz, kinek a derekát átöleltem. S abban a pillanatban mintha hirtelen szél futamlott volna a Hedda bőre alá, úgy kezdett reszketni. Csak az Isten a tudója, annyira megijedtem. Nem akartam azonban, hogy az ijedtségemet a kislány csak meg is neszelje, azért mozdulatlanul tovább öleltem a derekát. Ő válasz gyanánt a vállamra borult, egyre jobban reszketett, majd vinnyogva sírni kezdett.

A fűzfa törzsökén csak egy leheletnyit nőhettek a zöld ágacskák, amikor mi elindultunk hazafelé. Bent a városban Hedda meghívott, hogy másnap délután látogassam meg. Vegyük így vagy úgy, ajzottan vártam a következő nap délutánját, mert olyan kutya természetem van, hogy a babszemeket szeretném kihámozni a hüvelyből. Kurta eszemmel most már nem tudom, hogy a Hedda otthonáról mit gondoltam. De tudtam volna bármit is, engem a látogatásról még a ferences barátok főnöke sem tudott volna lebeszélni.

Így hát a pontos időben, a címben megadott ajtó előtt tisztes módon csengettem. Hamarosan meg is nyílt az ajtó, s egy hölgy, akit látásból mintha már ismertem volna, így szólt:

- Kit tetszik keresni?

- Egy Hedda nevű kislányt, aki erre az időpontra kedvesen meghívott.

- Tessék beljebb lépni.

Nagyon sok biztatás nekem sem kellett. Mint egy gavallér, bemutatkoztam a hölgynek, aki az úriasszal mellett helyet mutatott nekem. De a hölgygel még mindig csak ott tartottam, hogy valahonnan ismerem. De honnan?! S kezdtem magamban zavarogni, mert Heddát sem láttam sehol. Végre a fürdőszoba felől megjelent a kislány, és töltött egy-egy poharacska konyakot. Mintha jól nevelt fiatalember lettem volna, a poharacskát félig kihajtottam. S amint éppen letettem volna a kicsike poharat, a szomszéd szobából előlépett a háziasszonynak a férje. Mint a villanyáram, mely a nemzetiségek érintkezési percében kicsap, úgy csapott belém is a megismerés, hogy Uram Istenem, hiszen ez a kolozsvári Siguranța főnöke, vagyis az állambiztonsági rendőrség helybéli feje.

A gondolatok bennem valósággal taposták egymást, mert nem tudtam, hogy a vakmerő látogatás milyen gyümölcsöket fog teremni. De ha már ott voltam, legalább egy negyedórát ülni akartam, nehogy azt gondolják rólam, hogy a bátorságot otthon felejtettem, a hitvesi lakásban. Amikor azonban, szűken mérve, egy negyedórai utat megmásztak a percek, akkor megköszöntem a szívélyes vendéglátást, melynek emlékére künt a ház előtt nagyot sóhajtottam.

S valahogy történt, Heddát többé nem is láttam.

Lehetséges, hogy a nővérétől, kinek a házában történt a sovány találkozás, a szigorú leckét megkapta. Az is lehetséges, hogy türelmetlenségében Hedda valahol és valakivel megblankásodott. Ahogy láttam, bőviben volt olyan tulajdonságoknak, amelyek a Blanka szerepére jelölték. Én azonban nem akartam elszélesíteni a dolgot; mert többen is voltak, akik a Garmada úr birodalmában szívesen lettek volna Blankák. Ezek közé számítom a szomszéd fiatalasszonyt, a bútorosnét; Torda keresztlányát, Szende Szerénát; s főleg azt a vidéki fiatal papnét, aki miatt, találkozásunk óta, nem győzöm engesztelni a reformátusok istenét. Pedig, igazán mondom, gyanútlanul háborgattam meg a szép híves és tiszteletes patakat. Mint ahogy gyanútlanul, a nyár végi ártatlan szellő szárnyán indultunk el abba a vidéki módos faluba, ahová a meghívásunk szólott. Már korábban elkészült tervezet szerint irodalmi estét akartunk tartani abban a faluban. Az irodalmi estét, vagy pontosabban művészi számokkal fűszerezett írói estünket a község háza nagytermében le is folytattuk; s bár Elek bácsi már csak halottaiban ajánlott be minket a hallgatóságnak, látszólag mégis sikerrel szerepeltünk. Az irodalmi szolgálat után, szokás szerint kellett vacsorán vettünk részt. A falu nevében számosan ültek velünk együtt az asztal mellett; s ama számosak között a református pap és a felesége is. Maga a pap sovány, magas és szőke fiatal férfi volt, aki jámbor pohárköszöntőt is mondott, magasztalva az Urat. A felesége láthatólag a jámborságban nem osztozott a tisztelendő férjével. Hanem inkább osztozott a parázs melegével és csillogásával. Bársonyos barna szemét kitüntető módon néha rajtam felejtette, s ez nekem elég baj volt, mert a bűn tollai annyira meggyűltek bennem, hogy egy vércse kezdetet volna azokból fészket rakni.

Nem tudom, hogy a féltékenység ördögfiát általában magában hordozta-e a pap, vagy pedig csupán a másnapi kötelességére gondolt, de egyszer csak a felesége felé fordult, és így szólt:

- Hát akkor, Nelly, mi készülünk haza.

Egy nyugdíjas finác is, mint a falu egyik esze, szintén ott ült a lakomán.

- No, tiszteletes úr - mondta a finác -, nem azért adott az Úr jókedvet nekünk, hogy azt ukmukfukkra elpazaroljuk.

Az ukmukon mindenki nevetett, de a tiszteletes felállt, és sovány, girhes derekán begombolta a kabátot. S mivel utána Nelly is fölkelte az asztal mellől, én sem maradhattam tovább ülve. Sőt, duplán föl kellett volna állnom, mert az egyikkel az illendőségnek tartoztam, s a másikkal pedig szó nélkül meg kellett mondanom, hogy szíves-örömet elfogadom a meghívást, amely éjjeli szállásra és a másnapi ebédre is szólt.

A papi lakás kapujáig többen elkísértek.

Bent a házban sem vesztegettük az időt, mert másnap vasárnap lévén, a prédikáció felől a tiszteletes úrnak elmélkednie kellett. Így aztán hamarosan mindenki külön a maga ágyában elmélkedett. Nem tudom, hogy a pap mire jutott az ágyában; s nem tudhatom azt sem, hogy Nelly az álom és az ébrenlét párkányán miképpen ügyeskedett a reggel felé. Csak azt tudom, hogy én, az Isten esendő fia, a bűneim bokrába húzódtam, s ott hamar elaludtam.

Másnap reggel frissen ültünk az asztal mellé, hogy elköltsük a gazdag és ízletes reggelit. Nelly örömeiben és jókedvében valósággal illatozott; a pap pedig elnézést kért, hogy magunkra hagy. Kicsi idő múlva föl is állt az asztal mellől, kézbe vette a bibliát, s mint a jó katona a fegyverével, kivonult a bibliával a tornácra. A szoba ajtaja, mely mögött elfogyasztottuk a reggelit, a tiszteletes úr kivonulása után nyitva maradt. Így a szoba küszöbét átlépve, a széles tornácra jutott az ember.

A kora reggeli napfényben ezen a széles tornácon, le és fel sétálva lassan, kezdett elmélkedni a tiszteletes úr. A reggelizőasztal mellől, mely egy nagy cserépkályha fedezékében állott, Nelly és én mindig láttuk a papot, valahányszor elment elmélkedve a nyitott ajtó előtt.

Láttuk, s a járás ingája szerint ketyegett bennem a vágy. S amire gondoltam, azt Nelly mindjárt meg is fejtette, mert felállt az asztal mellől, háttal a nagy cserépkályhához támaszkodott, és beborító szemekkel úgy nézett reám. S nehogy kárba hulljon fényesre kinyílt szemének csak egy szirma is, én is fölálltam, s Nellyhez egészen közel hajoltam.

- Vigyázni kell - mondta suttogva a papné.

- Bízsa csak reám - feleltem neki.

De én gyarlósággal már annyira tetézve voltam, hogy szorítóba vettem a Nelly derekát, s miközben ő a vágyaim kerekai alatt nyöszörgött, én a cserépkályha oldala mellett sűrűn kitekintve a tornácra, úgy vigyáztam magunkra. Mondhatom, sűrűbb és feszültebb figyelemben kellett lennem, mint a biblia fölött a papnak. Úgy hiszem, hogy azokban az egymásra hulló percekben egészen penészes fia voltam az Istennek; sőt a reformátusok Ura-Istene zord igékkel sorozott azok közé, akiket el kell veszíteni.

Bárhogyan volt is, idő jöttével együtt indultunk hárman a templom felé. Éreztem, ahogy mentünk, hogy térdhajlatban a lábam édes-keveset gyengébb, mint ahogy szokott lenni. De az istentisztelet végére a templomi nyugalom annyira helyrehozott, hogy az ebédnél már paripa is lehettem volna. Ha jól meggondolom, lélekben az is voltam a reggeli zabtól, csak éppen elegendő idő nem volt arra, hogy bennem a vér viháncoljon. Ugyanis az igehintő csapat a különböző vendégszállásokról már egybegyűlt, mert indulnunk kellett a vonathoz és a vonattal haza. Számosan kikísértek az állomásra, s közöttük Nelly is, aki úgy állt a vonat ablaka alatt, mintha csodára várna, mely közénk keverné. A csoda helyett azonban a mozdony fizetett ki egy füttyszóval, s a vonat megmozdult. Ahogy indulásra mozdultak a kerekek, emlékül és köszönetül mi is, előre megbeszélt módon, énekelni kezdtük:

*„Tebenned bízunk eleitől fogva;
Uram, téged tartottunk hajlékunknak,
Mikor még semmi hegyek nem voltak...”*

Így jöttünk el; s azóta is, valahányszor eszembe jutott a buzgó tiszteletes és a napfényes Nelly, akaratlanul is mindig dudorászni kezdtem a zsoltárt. Ahogy most is tettem, figyelve az én cserépkályhám fedezékéből, hogy vajon szívesen venné-e Nelly, ha Ábel Blankának őt nevezné ki.

Nem volt lelkem ezt eldönteni, inkább azt tettem, hogy a választ Ábelre hagytam, akit szándékom virágos és indás bokrából, Nellyvel együtt, kivettem a sejtelmes holdvilágra.

Magam pedig az újságírók klubja felé indultam, hogy ott egy csésze feketekávét, a nagy sétára, még hazamenet előtt, megigyam. Amint beléptem a helyiségbe, rögtön észrevettem, hogy a Petőfi jellemzésének nagy mestere, vagyis Dorombi Márton, ott ül az egyik asztal mellett, amely a többi asztalnál magasabban állott, valami pódiumszerű dobogón. Illedelmesen köszöntem Dorombinak, de válaszul ő a füle botját sem mozdította meg. Ezen a kicsiségen én azonban nem akartam fennakadni. Időm sem lett volna erre, mert bent a teremből a nevemet hallottam kihangzani. A hang felé indulva, mindjárt megláttam, hogy néhány író és újságíró között, velük közös asztalnál, ott ül Nyíró József.

Odamentem az asztalhoz, hogy néhány illedelmes szóval megköszönjem a figyelmet. Arra a néhány illedelmes szóra ráadásul magamat kellett adnom, vagyis közéjük kellett ülnöm, annál is inkább, mert az asztalnál ülők mindnyájan, de különösen Nyíró, olyan sűrű baráti zuhataggal biztattak a leülésre, hogy már maguk a szavak is lenyomtak volna az asztal mellé.

Leültem tehát, s a feketekávét is odakértem az asztalhoz.

Amíg a pincér elhozta a kávé; s mialatt a cukrot kavargattam benne, figyeltem és füleltem, mint a sík mezőben a bokor. Egy-egy pillantással a figyelem agyamba gyűjtötte mindazokat, akik ott ültek az asztalnál. Ezek közül az emlékezetem mai napig megtartotta Nyíró Józsefen kívül Karácsony Benőt, aki úgy üldögélt köpcösen, mint egy tavalyról megmaradt, vaskos savanyú uborka. Költőnek ott ült mellette Dsida Jenő, aki szelíd, gyermekes ábrázattal s egy kissé vérekes nyúl szemekkel barátkozott az író bácsikkal. Nyíró mellett Bartalis János ült, aki a Kolozs megyei Kosály faluból, ahol gazdálkodott, éppen berándult ide Mekkába, bizonyára néhány szép és eredeti hangú szabad verssel a zsebében. Ezeken kívül egy eleven lexikonnak is nevezhető újságíró fedeztem föl, s ebből a foglalkozási nemből még kettőt. Az eleven lexikont és két kollégáját már nem tudtam kellő figyelemmel megnézni, mert a Bartalis csokorra kötött és lobogó nyakkendője rabul ejtette a figyelmemet. S ott a rabságban arra kényszerítette, hogy a versein gondolkozzék. Nekem ez nem volt nehéz, mert írt Bartalis a korábbi időben egy verset, melyben megírta, hogy milyen csendes egy falusi reggel. Idézni nem tudnám most a verset, de szabad fordításban valahogy így hangzik:

- A kakasok egymás hegyén-hátán szünet nélkül szólnak. De különben csend van.

A kutyákat, mint az ébresztőórát, úgy felhúzta a természet, hogy szünet nélkül torkuk szakadtából ugatnak. De különben csend van.

A bivalyok, az ökrök és a tehenek, ki-ki a maga istenadta hangján, a kivonuló csordában színültig bögi tele a világot. De különben csend van.

A férfiak káromkodnak, az asszonyok visítoznak, a gyermekek hegyesen sírnak, a malacok visonganak, a disznók rőf-rőf rőfögnek. De különben csend van.

Hát nagyjából ilyenforma volt a Bartalis verse. Bizonyára mulattak volna azon, ha én nem magamban, hanem ebben az átköltésben hangosan is elmondtam volna. De egyfelől nem tudtam, hogy Bartalis ezt a kontárságot szívesen venné-e, s másfelől nem tudhattam, hogy Bartalissal nem indítok-e el egy olyan lavinát, amely Pósa Lajostól kezdve sok költőt magával sodor.

Inkább kértem egy liter bort, hadd kínáljam meg a baráti társaságot, mely már jöttöm idejében bort ivott. Amikor ebből a borból koccintottunk, Dsida gyermekes hangján, kedvesen így szólt:

- Jeligénk: vallani és vállalni.

- Hát csakugyan, az Ő emlékére! - mondta Bartalis.

Karácsony Benő nem mondott semmit, csak somolygott, mint a vadalma. Magam is talán jobban tettem volna, ha nem szólok semmit, s nem mondom éppen azt, hogy Kuncz Aladár, akinek még friss emlékére ittunk, az erdélyi irodalomnak egyik lelke volt. Nyíró ugyanis, bár nevetve, olyan megjegyzést tett, hogy én lélekszaporító vagyok.

- De a fő lélek - válaszoltam - te vagy, mint az anyaméh a kaptárban.

- De azért - mondta Nyíró - a kéziratot nekem nem mutattad meg.

- Micsoda kéziratot? - kérdeztem.

- Sem a *Czímeresek*-et, sem a „rengeteget” az *Ábel*-ben.

Akkor világosodott meg előttem, hogy mi nyomja a begyét. A herkópáter gondolta, hogy neki ilyen sérelmei vannak. El is kényeztettem az elején, az igaz, mert a novellaírásban oly nagy mesternek tartottam, hogy az első novelláim kéziratát boldogan adtam neki bírálatra oda. De aztán az én szárnyam is annyira megnőtt, hogy az egyik kézitról által tudtam repülni a másikra. Szerencsére ilyenkor az ember csak a serkenő szárnyának örül, s nem gondolja meg, hogy a két kézirat között lebukdácsolhat a földre, vagy esetleg valaki megfogja. Mert ha meggondolná, akkor napestig gubbasztana egy ágon, vagy ha onnét a szabad és csábító levegőterre bízna magát, akkor bizonyosan sor kerülne arra, hogy a földön bukdácsoljon, vagy pedig arra, hogy valaki megfogja.

- Pedig apád vagyok, nem igaz?

- Nem tagadtalak meg - mondtam.

- Csak hűtlen lettél.

- Tudtommal nem.

- Az én tudtommal igen.

Bartalis, aki kortársa és jó barátja volt Nyírónek, nevetve csendesített minket, mindegyre mondogatván, hogy ne gyerekeskedjünk. Nyíró azt felelte neki, hogy ez nem gyerekeskedés, mert az irodalom szent dolog, valóságos szakramentum. S ha az irodalmon olyan sérelem esik, hogy valaki a kéziratát nem mutatja meg az apjának, akkor szentségtörést követ el.

Félig-meddig mindenki komolyan vette, amit Nyíró mondott, csak éppen ő nem. Annyi igaz, hogy a hiúságát borzolta az ő mellőzése, de inkább mégis a hatást vadászt a szakramentum mennyei sólymával és a sólyom szárnyai alatt a szavak csahos kutyáival. S bár akkor nem gondoltam rá, a *Czímeresek* s legfőképpen *Ábel* tüzelték indulatait, mert hiszen az Ábel pásztorsága után egy esztendővel ő is megírta az *Uz Bence* című könyvet. Könyvének nagy sikere volt, melyet főleg azok az emberek csináltak, akik majdnem urak voltak, s akik a vicces-tréfás megjegyzéseken irodalmi szinten tudtak derülni.

Ilyen okai voltak a jelenlegi kifakadásának, s mivel már bort is jócskán ivott, megkötötte magát ahhoz a szóhoz, hogy én hűtlen lettem hozzá.

- Ha akarnám, meg is büntetnélek.

- Ha akarnád is, én azt nem sokba venném - feleltem neki.

Inkább szelíden és galambhangon kellett volna válaszolnom neki, mert visszagurított szavaim ürügyén fenséges elszánással így szólt:

- Búcsúzzál el az élettől.

- Miért búcsúznám el?

- Azért, mert egy félóra múlva meghalsz.

Mindenki megütődött, hogy mit talált mondani Nyíró; s bizony énbennem is meggyúlt a holt szén. Ennek izzása mellett az volt az első gondolatom, hogy: de a kutya mindenit, ennyire mégsem szabad játszani a szóval. Vagy ha mégis ilyen végletbe játszik, akkor kutyaszorítóba kell csalni. Kivettem hát a zsebórát, letettem magam elé az asztalra, s így szóltam:

- Hát akkor legyen - mondtam.

- Mit rakosgatod azt az órát? - kérdezte Nyíró.

- Mérem az időt - feleltem -, mert ha félóra múlva meg kell halnom, akkor szeretném pontosan betartani az időpontot.

Megint hoztak valami bort az asztalra, hátha ki lehetne önteni a halál ürgéjét a fejünkből. Csendben folyt az ürgeöntés, s én is csak akkor szólaltam meg, amikor a félóra éppen betelt.

- Elérkezett az idő! - mondtam határozottan, s az órát visszatettem a zsebembe.

A nyakkendőmet is megigazítottam, s magamon a kabátot: jelezvén ezekkel, hogy kész vagyok a halálra.

Nyíró azonban nem akarta tudtul venni a jeleket és a szót. Felálltam a helyemről, s úgy szóltam rá:

- Bételt a félóra, József!

Nyíró úgy tett, mintha az egész dologról most hallana először.

- Mi-milyen félóra?

- Melynek a végén nekem meg kell halni.

- Hát akkor halj meg.

Mindenki nevetett azon, hogy Nyíró ilyen kényelmesre vette a halál dolgát, de látván, hogy én nem hagyom a jussomat, hanem egyre tüzesebben követelem a kivégzésemet, Nyíróval együtt tuszkolni kezdtek kifelé. A kijáráshoz közel, a pódiumos asztalnál, még ott ült Dorombi Márton, aki Nyírónak rögtön a szemébe akadt.

- Hát ez még él? - kiáltott föl, s odaszólt nekem: - Gyere, Áron fiam, üssük agyon!

A fordulat olyan hirtelen jött és Uz Bencére oly jellemző módon, hogy mindenki zajongva mulatott rajta. S ha már ilyen szépen kisütött a nap, és megcsitult a víz, a Nyíró kapitánysága mellett felültünk a Dorombi-hajóra, s jókedvűen elmentünk haza.

A szomszédban, a bútorosnál, egészen sötét volt. Otthon azonban virraszthatott valaki, mert a külső szobából kiszivárgott az előszobába a fény. Nem is gondoltam arra, hogy földerítsem a fény okát, hanem csendesen bementem az utca felőli nagy szobába, s lefeküdtem. Meg voltam elégedve magammal, mert előző nap a feleségem elutazott Szászrégenbe, s lám, én mégis az ártatlanság koszorújával éjfél után hazajöttem. Takaróm a békesség volt, s az ébresztőm pedig a gond. Vagyis atyai módon gondoskodnom kellett arról, hogy Ábel jókedvűen és jól megszőtt tervekkel indulhasson el megjárni az országot.

Még éjjeli ruhában tettem-vettem az íróasztal mellett, s a jegyzeteimet csiszolgattam, amikor a feleségem édesanyja bekopogott a szobába. Egy kicsit tipegő, gyors járású öregasszony volt, de most reggel talán még kopogósabb és gyorsabb, mint máskor. Jöttének okát nem sokat kerülgette, hanem mindjárt rátért az én viselt dolgaimra, melyek az ő türelmének is a medrét már kitöltötték. Haszontalan élet az olyan ember élete, aki néha firkant valamit, s egyébként itt-ott kóborol.

Idáig szó nélkül hallgattam a zuhogást, amely egyre jobban erőre kapott. Vitába nem kezdhettem, mert ketten kétféle nyelven beszéltünk volna. De valamit tennem kell. Bújjak az ágy alá, vagy mondjam, hogy bocsánat egy percre, s menjek ki a szobából. Az ágy alá nem bújhatok, mert az ágy lábához kucorodik, s onnét mondja tovább a polgári szózatot. Ki sem mehetek a szobából, mert utánam tipeg, és sarkantyút rak a kóbor lábaimra.

Ő közben tovább sűrítette a zuhatagot, de most már olyan erővel, hogy a gátszakadástól talán nem álltunk már messze. A kóborlást tízszer is elmondta, de aztán annak indái közül kiszabadult, s engem kezdett kutyalzkodónak, nőcsábítónak, könnyen élőnek nevezni, aki késő éjszaka jár haza, s nappal is lopja a drága időt.

Éppen abban a percben, amikor ezeket mondta, felvillant bennem a megváltó ötlet. Volt ugyanis nekem egy hatalmas, hosszú és vastag sárga ceruzám, amelyik ott feküdt az íróasztalon. Gyorsan fölemeltem ezt az ijesztő nagy ceruzát, papírt tettem az íróasztal közepére, a ceruzát a papír fölött marokra fogtam, s ebből az írásra elszánt helyzetből, az öregasszonyhoz így szóltam:

- Kérem, most nagyon tessék vigyázni, hogy mit mond, mert írom.

Hát ettől a szokatlan hadviseléstől annyira megzavarodott az öregasszony, hogy zavarában válasz helyett hápogni kezdett, s majd olyan gyorsan, mintha megfűjták volna a trombitát, kiment a szobából.

Ámulatában, hogy milyen hathatós fegyver az írószerszám, gazdag és nagyon ízletes reggelit készített nekem. Főzni ugyanis olyan mesteri módon tudott, hogy a párját ritkította; az aranygaluskára például ma is úgy emlékszem, mint a mesében a törpe az aranyhegyre.

A nap, a reggeli dörgés után békességben múlt el. S talán még nevezetesebben a rákövetkező nap, melynek déli óráiban üzenetet és meghívót kaptam Vajda-Voivoda Sándor belügyminisztertől, hogy estefelé a kolozsvári lakásán látogassam meg. Valami altatót kellett volna bevennem, hadd láttam volna meg álmomban, hogy miért hívott meg a belügyminiszter. Mert amúgy imetten hiába gondolkoztam ezen. Azóta s oly hosszú időn keresztül már jól tudom, csupán arra nem emlékszem teljes bizonyossággal, hogy akit belügyminiszternek mondok, nem volt-e már miniszterelnök. Ha az volt, akkor ebben a nemből ő volt az első, akivel változatos életem folyamán beszéltem.

Lakása abban az utcában volt egy földszintes házban, mely a szép és látványos színház bal oldalával szemben a tordai út felé húzódott.

Vajda nagyon barátságosan fogadott. Egy-két pillantással úgy találtam, hogy jól megtermett férfi, s korban úgy hatvan körül. Szemüveg gyanánt keret nélküli üveget használt, melynek két üvegét, az orr nyergén keresztül, aranycsíptető tartotta össze. Megsimogatta a bajuszát, mely a birtokos nagyra eresztett bajusza volt.

S egy kicsi asztal mellett már ültünk is kényelmes székeinken.

- Hallom - kezdte mindjárt a velejét -, hogy magát bántják ezek az ítések.

- A foglalkozásommal együtt jár - mondtam neki.

- A csillagokba botlottak belé.

- Igen, az *Erdélyi csillagok*-ba.

Levette a csíptetőjét, és megtörölgette, s azután ismét simított egyet-kettőt a bajuszán.

- Én azt elintéztem - mondta -, s kapni fog a román államtól egy első osztályú vasúti szabadjegyet, s azzal utazzék ide és oda, hogy jól megismerje ezt a mi országunkat.

- Előre is köszönöm - biccentettem meg a fejemet.

Úgy éreztem, mintha bokorba kerültem volna, ahonnét minden hangra és minden szóra figyelniem kell; de közben gondolkoznom is azon, hogy mit akarnak velem. A megfigyelésem szerint Vajdának minden szava őszinte volt, és igaz a barátságos jóindulata. Ez egy kicsit meg

is lepett engem, mert a románok irántunk való politikája általában gyanakvó volt. De nemcsak meglepett, hanem megnyugtatót, és örömet is szerzett nekem, mert hiszen barátja voltam a szálla nélküli békének. Vagyis minden alkalmat felhasználtam arra, hogy nyíltan megmondjam a véleményemet, mely ilyenformán hangzott: ha a politikusok mutatós módon veszekednek is, egyszer eltűnnek; de a népek maradnak, és a sorsukon csak könnyítenek, ha egymással békében élnek.

Vajda mintha éppen a gondolataimra válaszolt volna, azt mondta, hogy én csak maradjak meg Erdélyben, a könyveimmel együtt. Mert ők jobban megértene engem, mint azok odafent Budapesten. Lám csak, azt az Ábel fiút is ők jobban megértik.

Ha már Ábelt belemártotta a szóba, kíváncsian megkérdeztem:

- Értékes lenne számomra, ha a könyvről megmondaná a véleményét.

- Ábel fiú tetszik nekem - mondta Vajda.

- És úgy a könyv, egésziben?

- Egésziben is tetszenék, csak éppen egy bajt látok, ami billenti a könyvet. Azt a bajt pedig, hogy harácsoló Surgyélán oly erős egyén, jobb szóval figura, hogy billenti a könyvet, úgy elnyomja Ábel fiút.

Azt hiszem, hogy Vajdának igaza volt. Lehetséges, hogy azért nem lett kritikus belőle, mert sok igazmondással nem akarta nehezíteni az életét. Én sem akartam nehezíteni azzal, hogy még tovább a nyakán üljek, s illedelmesen elbúcsúztam.

Kicsi kerülővel a Farkas utca szájához értem. Gondoltam, hogy befordulok az utcába, ahol a napnak minden szakában csend van, mely csendnek a sűrűsége és mélysége még a történelemből maradt. Lelki gyümölcseimmel és magamba merülve, lassú léptekkel haladtam a régi hírneves templom mellett. A templomot alig hagytam el néhány lépéssel, egy diákforma fiatalembert vettem észre, aki az első ház sarkán állt a hársfa alatt és egy nagy hordó mellett, mely a csatorna esővizét szokta fölfogni. Közelebb érve azt is láttam, hogy a fiatalember horgászbót tart a kezében, s annak a horgászbótnak a zsinórját egyszer a hordó vizébe ereszti, s máskor pedig onnét kiemeli. Egészen közel érve, megismertem, hogy a hordóban halászó fiú az Áprily Lajos fia, Jékely Zoltán.

- Fogtál, Zoltán?

A fiú kedvesen, hunyori tréfásan reám nézett, és így szólt:

- Annyit fogok, amennyit akarok.

S csakugyan igaza volt, mert ahogy később megtudtam, Zoltán szorgalmasan gyűjtötte a halakat, beleeregette a hordóba, s amikor kedve kerekedett, egymás után halászt ki őket, s egymás után eregette vissza. Éppen csodáltam a játékos találmányt, amikor az édesapja kilépett a kapun. Barátságosan üdvözölt engem, s Zoltánt otthagya a víz partján, mi ketten elindultunk a hársfák alatt, az Egyetem utca felé. Áprily abban az időben írta a mesteri és legnépszerűbb verseit, melyek pódiumról, az ő előadásában úgy hangzottak, mint hegyi mezőben a komoly és mégis játékos tülök.

- Dolgozol-e? - kérdezte.

- Egy új könyvnek éppen a kapujában vagyok - válaszoltam.

S nem tudtam megállni, hanem hálás szemrehányással így folytattam:

- Te voltál, aki engem, mint szabad halat, az irodalom hordójába tettél. Mégpedig akkor, amikor az első könyvemről, a *Lélekindulás*-ról megírtad az *Ellenzék*-ben a kedvező bírálatot.

- S nem lett igazam? - kérdezte Áprily.

- Abban igen, hogy azóta is írok; de abban sántikál az igazság, hogy vajon jót-e.

- Majd elvállik - felelte Áprily nevetve.

S már el is értük az Egyetem utcát, ahol éppen szemben a Farkas utcával, ott székelt az *Ellenzék* szerkesztősége. A ház előtt elbúcsúztunk egymástól, s én hazamentem.

Szerencsém volt, mert a délutáni vonattal megérkezett volt a feleségem, akit jókedvűen köszöntöttem. Nem mondhatnám, hogy ő hasonlóképpen fogadott volna. Inkább zárkózott arccal és a szokottnál keményebb léptekkel járt-kelt a lakásban. Mindebből tudni lehetett, hogy az édesanyja már megtöltötte a fejét azokkal a hírekkel, amelyeket a hatalmas sárga ceruza látán nem mert elmondani.

Én is kikötöttem a hallgatagság udvarán. Néhány napig és fokozódó izgalommal az új könyv megérett tervét kerülgettem. S aztán az első napon, amikor lehullt a porka hó, én is munkához láttam.

Három hónap alatt így született meg az *Ábel az országban* című könyv, melynek a befejezése után mindjárt úgy véltem, hogy sikerülhetett volna jobban is. Ugyanis a *Czímeresek* hangja itt-ott fölütötte a fejét, s a költői megfogalmazás helyett néhol a csúfondáros indulat foglalta el a helyet.

De talán így is alkalmas volt arra, hogy a szegények zászlóját hordozza.

Második fejezet

A következő esztendőben, mely az 1933-as névre hallgatott, az *Ábel* harmadik kötetét is megírtam. Könyvem alapját és meséjét azokból a benyomásokból és eseményekből hordtam össze, amelyeket Amerikában a helyszínen észleltem vagy éltem át. Sőt, a kelleténél jobban ragaszkodtam a valósághoz, s így megszükittem a képzelet útját, és megnehezítettem a költői indulat szárnyalását. De ezek olyan hibák voltak, amelyek a kézirat sorsát sem az Erdélyi Szépmíves Céhnél, sem a budapesti Révai Könyvkiadónál nem nehezítették.

Családi vonatkozásban ilyenfélét nem mondhatok. Ugyanis a féltékenység ördögfia annyira megszállotta a feleségemet, hogy már az angyalokkal való találkozásomban sem voltam ártatlan. A lépteimet örökösen fürkészte, mint a vadász a vad nyomát. Leány- és asszonyismerőseim valahányan az ő gyanakvása udvarában ültek, egyik-másiknak gyakran a sarkában volt, hátha titkolt találkán együtt csípne minket.

Mint a laskatésztát, nyújtottam a türelmemet. Végül azonban úgy elvékonyodott a tésztalevél, hogy tovább nem lehetett nyújtani. Fogtam tehát a sátorfámat, s otthagytam a családi fészket, ami nem is történt olyan nehezen, mint ahogy a remény hunyorgása után történhetett volna. Mint a vadász a fegyverét, fogtam én is az írógépet s azt a két kuffert, amelyekben a legszükségesebb holmik voltak. Irományaim és könyveim mind a helyükön maradtak, mint a kutya a vackán. Bizonyos voltam ugyanis abban, hogy a feleségem megnövekedett hozományomat gondosan rendbe gyűjti, s majd elküldi utánam.

A mozgósított poggyásszal kitorlódtam át a kapun, s elhelyezkedtem a fiákerkocsin, amely várt reám a ház előtt.

- Mehetünk! - mondtam.

- Gyihé! - szólt rá a lovakra a kocsis.

Lassan elindultunk, s mint akinek száz éve is van rá, oly kényelmesen döcögtünk a kövel kirakott úton. Vedlett kucsmája alatt üdült a kocsis, az egyik ló biccentve járt, a másiknak pedig csonka hold volt a homlokán.

Megmondtam, hogy merre menjünk; majd gondoltam, hogy egy kicsit társalogjunk, s megkérdeztem:

- Hány évesek a lovak?

- Ketten húsz - mondta a kocsis.

Látva, hogy a társalgás nem lesz gördülékeny, csak akkor szólaltam meg, amikor a Holdvilág utca tájékán célhoz értünk.

- No, megjöttünk - mondtam.

A poggyászt leszedtem a kocsiról, s búcsút mondtam a kucsmás embernek. Aztán a csomagokkal együtt bevonultam a kapun, s a ház oldala mellett rámentem egy gondozott gyalogútra, mely bokrok sorfala között egy kerti házacskához vezetett.

Ez a házacska volt az én új otthonom.

Az özvegy háziasszony, kinek a lányával huszonegy-huszonkettőben együtt jártam a kereskedelmi akadémián, mosolygós kedvességgel fogadott. Kinyitotta a házikó ajtaját, s a kulcsot a kezembe adta.

- Hát rendezkedjék be, s érezze magát otthon.

Aztán visszavonult az utcára néző házába, ahol a lányával együtt lakott. Én pedig csakugyan berendezkedtem a házikóban, melynek egy kis szobácskája volt, és egy rendes nagyságú dolgozószobája. Amikor már minden a helyén volt, ami volt, akkor rágyújtottam egy szivarra, s beleereszkedtem a börszékbe, mely az egyetlen kényelmes ülőhely volt a kerti lakban. A bódorgó szivarfüstben az emlékezetem végigfutott a házasságom évein. Ezeknek az éveknek az eseményeit úgy akartam az emlékezetem színes fonálára fűzni, hogy ott ne csak megmaradjanak, hanem igazgyöngyök is legyenek.

Az igazság pedig az volt, hogy a *Lélekindulás* novellái az ő buzgalma nélkül talán sohasem jelentek volna meg Kolozsváron. Hálás szívvel is gondoltam reá, amikor a könyvet, íráságom első könyvét Amerikában, 1925 húsvétján, kézhez vettem. Sőt, a hálám annyira megdagadt, hogy egy év múlva Kolozsváron főszerep jutott neki abban a látványosságban, melynek a neve házasság volt. Eleinte nagyobb bajok a házasságban sem látszottak lenni, de aztán tisztos polgári ízlését és nyugalmát a pletykázkodás és az én céltudatos életem hullámai megzavarták. A zavar hasadékein keresztül a féltékenység ördögfia úgy beléje szivárgott, hogy már akkor is kutyálkodni látott, amikor otthon látott.

Jobbnak véltem tehát, ha befejezem a mondatot, és pontot teszek utána. Vagyis főhelyet biztosítok az irodalmi gondnak és vívódásnak. Értelmileg és ösztönösen egyaránt úgy találtam, hogy ez a törekvésem, valamint a mások és önmagam iránt való szigorúság minden egyebet megelőz, ha már úgy történt, hogy az emberi létezés fáján az irodalomnak kezdtem fészket rakni.

Éppen olyan éveket éltem, amikor írói mivoltom gondjai és vívódásai a legerősebbek voltak. Mindenekelőtt a pusztaság és a költői szárnyalás állandóan harcban állt egymással. Ha a költői megfogalmazás mellőzésével a szigorú valóságot próbáltam ábrázolni, akkor az elégedetlenség mardosott. Ha pedig a valóság fölött a költői megfogalmazásnak adtam a főszerepet, attól kellett tartanom, hogy a kor sürgető kérdéseire nem adok megnyugtató választ.

Mindezeket szóba kell hoznom, mert a negyvenöt utáni bírálatoknak állandóan visszatérő állítása, hogy ez és ez a könyvem (például a *Hazai tükrök*, a *Szirom és Boly* vagy a *Bölcső és Bagoly*) realista mű, míg más könyveket (például a *Jégtörő Mátyás*-t) a misztikum félhomályában tartotta. Eme fölfogás alapján majdnem általánossá terjedt rólam az a vélekedés, hogy bennem az alkotói stílus, kissé a külső körülmények folytán is, hol a realizmus, hol pedig a misztikum között jön és megy, illetőleg megy és jön.

Mint az emberi létezés és az irodalom más fontos kérdéseiben, a realizmus és a misztikum dolgában is igyekszem igazságos lenni. Márpedig az igazság az, hogy mindig nyughatatlanul törekedtem arra, hogy mondanivalómnak megfelelő kifejezési formát találjak. Ezért írtam éppen ezekben az években olyan novellákat, amelyek egy korszerű és félig-meddig tehetséges írónak dicséretére válhatnának. Eme novellák közül csak a következőket említem meg: *Szedér és Butyka*, *Pohártörők*, *Vad szerencse*, *Dög a természetben*. Az előőrse az effajta írásaimnak egy *Bomba* című elbeszélés volt, mely tüntető munkásokról szólt, s amely a *Korunk* folyóiratban jelent meg, s úgy elbújt előlem, hogy azóta sem láttam soha.

Látva, hogy az említett novellákkal a Pegazus egyik oldalára estem, visszabilenés közben bibliai tárgyú novellát írtam és olyan meséket, amelyekről azt hiszem, hogy a gyökerük a népi észjárásban van, de a lombozatuk az enyém.

Ezek mellett, ösztönös szimattal, megírtam egy *Test és lélek* című elbeszélést, melyről ma is azt hiszem, hogy a mindennapi valóságnak és az emberi élet felbuggyanó lelkének összesimuló találkozása. Az a kettősség, vagyis a testnek és léleknek jelenléte az emberi személyiségben, gyakran láthatatlan csatatérre teszi a személyiség életét. A csatatér helyén harmóniát csak úgy tudunk teremteni, ha a test és lélek egymás elleni harcából az emberi élet egységét próbáljuk megteremteni. Ha ezt meg tudjuk vagy meg tudnók csinálni, sokkal boldogabbá tennők az embereket, s velük együtt természetesen a társadalmat.

Írásaimban ezért annyira visszajáró törekvés a test és a lélek egységének szolgálata. S ezért van, hogy a látható valóság nem feledkezik meg a népmese lebbenéseiről, sem az úgynevezett misztikus irodalmi kifejezés a való élet tényeiről. Vagyis, ahogy a test és lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom.

Mindennapi szóval ezt úgy tudnám kifejezni, hogy az én irodalmi törekvésemben a misztikum az emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti, mely a társadalmi realitás hullámmásait is magához akarja vonzani. Mindig arra vágytam, hogy egy ilyen művet próbáljak megteremteni, s éppen abban az évben éreztem, hogy a kéreg alatt fészkelődik egy ilyen könyvnek a rügye.

Remélem, erről a rügyről hamarosan beszélni tudok.

Jó időben gondolkoztam a pusztá valóság és a misztikum együttesen jelentkező irodalmi formáján; vagyis éppen fogékony napjaim voltak arra, hogy a létezés kiterjedtebb és mara-dandóbb irodalmi formáját megteremtsem. Mert ugyanis nemcsak az első osztályú vasúti szabadjegyet küldette el nekem Vajda Sándor, hanem a *Brassói Lapok*-ban egy olyan cikk jelent meg, amely a dilettantizmus pecsétjét haloványan ránc ütötte. Nevezetesen a lapnak egy okos és szemfüles tudósítója megkérdezte Budapesten Karinthy Frigyes, hogy mit szól ahhoz a jelenséghez, amely kezdi különválasztani az akarnok erdélyi irodalmat a művészi törekvésű magyarországitól. Hát én háborgtam.

Két okom is volt a háborgásra. Egyik az, hogy éppen akkortáiban napokon keresztül vívódtam azon, hogy a mondanivaló és a művészi forma összhangját keressem; a másik ok pedig az volt, hogy az Erdélyben virágzásnak indult irodalmat, mint dilettáns csökevényt, a sorok között kitagadta az egységes magyar irodalomból. Gondoltam, hogy tisztelet ide, tisztelet oda, nekem erre válaszolnom kell. Szándékom egybeesett a *Brassói Lapok* szándékával, mert a szerkesztőség sürgős levélben ajánlotta fél nekem a válasz előjogát. A lap, melynek akkor Füzi Bertalan volt a főszerkesztője, a legkülönb napilapja volt az erdélyi magyarságnak. Humanista-szocialista utat követett, s így gyakran ellentétbe került a Budapestről jóváhagyott erdélyi magyar politikával. Az újságban *Tiszta Beszéd* címen, nekem is volt egy rovatom, ahová véleményemet szabadon megírhattam. Példának okáért, tiltakozhattam a Sallai és Fürst kivég-zése ellen, vagy megfújhattam kürtömet a kezdődő német veszedelem ellen. Mindezek mellett a szerkesztőség még úgy is vélte, hogy az egységes magyar irodalom sérelme ügyében az írók közül leginkább én válaszolhatok.

Ott a *Brassói Lapok*-ban válaszoltam is.

Válaszomat nem csomagoltam vattába. Megírtam, hogy az irodalom nem légüres térben és mesterségesen előállított csodaszer, hanem annak a kornak a tükre, amelyben élünk. Ha mi, erdélyiek, a társadalmi és politikai eseményeket az irodalomban is előtérbe állítjuk, ezt az éber lelkiismeret téteti velünk, mert ugyanis a magyarság és legtágabb értelemben az emberiség sorsáért felelősnek érezzük magunkat. Ha valami bánt és fenyeget minket, vagy a kínszenvedés füstjébe löknek, akkor ennek hangot adunk. Utóvégre Dózsa György sem mondott cinikus vicceket, amikor sütötték.

Írásomnak vagy a tartalma, vagy a hangja miatt gyors hatása volt, mert Kosztolányi Dezső jelentkezett hamarosan a válasszal. Kedves és tapintatos modorával megmagyarázta az ügyet, és meghirdette a szent békét.

Ezzel aztán az összecsapás annyira avarba hullt, hogy a későbbi esztendőök során sem emlegette Karinthy soha, s a sérelmet én is a Soha Aladár papirosüzletében felejtettem.

A kedvemnek a szálai reménységgé s majd akarattá fonódtak össze. Ebben a duzzadásban, nemsokára azután, hogy Dózsa György irodalmi ábra gyanánt szerepelt, váratlan és kedves vendégem érkezett. Először csak annyit hallottam, a betett ajtón keresztül, hogy valaki supogtatja künt az ajtó előtt a lábát. Aztán erőteljesen koppintott, de a „szabad” vagy „tessék, tessék” biztatás fölösleges lett volna, mert a látogató belépett.

Nagy Imre volt, a csíkzsögödi hírneves festő.

Abban is megelőzött Nagy Imre, hogy illendő szavakkal fogadjam, mert már az ajtóban így szólt:

- No, remete úr.

- Gyónni jöttél talán? - kérdeztem.

- Kényelmes volna neked.

- Gyóntatni? - folytattam.

- Hadd el, úgy! - mondta Imre. - Hanem az lenne a kényelmes, ha én gyónnám meg a te bűneidet. Hány zsákkal van?

- Van egy kicsike zacskóval.

Jó ideig beszélgettünk, jelképesen és a gondolataink háta mögül. Ezen a módon ugyanis jól megértettük egymást, de ha a valósággal nem játszottunk volna, akkor ő azt hitte volna, hogy én megváltoztam, s én is azt hittem volna, hogy ő megváltozott. Idő teltével foghegyről megemlítette, hogy az erdélyi Helikon íróiról tusrajzban sorozatot csinál, a városi tanács megrendelése alapján. Így aztán muszáj neki rólam is készítenie egy rajzot. Ennek a rajznak az elkészítését viseljem isteni türelemmel, annál is inkább, mert én vagyok benne a bűnös. Tudniillik, ha nem volnék az erdélyi Helikon tagja, akkor ő nem nyomorgatna engem; mivel azonban kézzel-lábbal az vagyok, hát az ilyen büntetéseket el kell angyali türelemmel viselnem.

Ember legyen, aki az ilyen nyakatekert okfejtést megérti. De én az voltam, úgy hiszem; s olyan jó ízzel és nagyokat nevettem, mintha valahol Isten szándékában és nyomorgatás nélkül már készült is volna a rajz.

Végül abban állapodtunk meg, hogy másnap, a déli időben, elmegyek a műtermébe. De abból a célból, hogy minél jobban fölkészüljünk egy olyan dologra, amire egyáltalában nem kell készülni, a Bagolyvár vendéglőben aznap este még találkozunk. A Bagolyvár igen jó nevű étterem volt, ahova választékos emberek jártak, s ahol Kőrösi Dudus neves cigányprímás játszott. Ha én nem is tartoztam a választékos emberek közé, választékos volt a vacsora, amit kértem. Imre mint gyakorlott vegetáriánus mindenféle zöldséget rakatott maga elé, s azokat jóízűen ette, mint egy gúnár. Valami borocskát is ittunk, de nem sokat. De ahhoz elég volt, hogy Imrében a jókedv aranykulacsát kinyissa, s odaintse Dudust, mondván neki:

- Hallgass ide, ember: tudod a lúdjaimat?

- Az egy dal? - kérdezte a prímás.

- Nóta, uram! - mondta Imre.

- Székely nóta?

- Menasági, mégpedig.

- Akkor azt nem tudom - mondta Dudus.

Erre Imre festő, aki fütyülni és énekelni is remekül tud, egy kevés fütty kacskaringója után a szemibe énekelte a primásnak a menasági nótát:

*Lúdjaím, lúdjaím, tizenketten vagytok;
S mind a tizenketten hófehérek vagytok.*

S ahogy elénekelte jóízű tréfával, amely önmagának éppen úgy szólt, mint a primásnak, nevetve utána tette:

- Énekelte Nagy Imre, negyvenhárom éves, csikzsögödi festő és gazdálkodó.

Olyan jó kedvünk lett a semmitől, hogy fizettünk, és elmentünk egy mutatványos helyre. Mégpedig a Palace nevű kávéházba, ahol annak idején az *Ábel a rengetegben* című könyvre a szerződést Lantos Kálmán aláíratta velem. Most esti idő lévén, Lantos helyett mutatványos hölgyek ültek, vagy jártak-keltek, akiket kövér Müller úr táncra és a vendégek szórakoztatására szerződésben tartott. Egy fal melletti magasan támlás és három oldaláról zárt asztalhoz ültünk, s én kértem egy üveg bort. Amikor azt megittuk, az Imre tekintetén láttam, hogy a hófehér lúdjai megszaporodtak. De aztán hirtelen elborult az arca, s nagyot sóhajtván így szólt:

- Hejh Töksi, Töksi...

S nyomban rendelt egy üveg bort.

- Ha nem haragszol, ki az a Töksi?

- No, mit gondolsz? - kérdezte vissza Imre.

- Huszonegy éves - mondtam.

- Sokkal kevesebb.

Ejh-haj, gondoltam magamban, ebből az Imréből, ha így megy, még lilomtipró lesz. De folytattam a játékot.

- Barna! - vágtam ki.

Imre a lelkiből nevetett, majd azt mondta, hogy Töksinek a családfája valóban barna, mert Töksi egy medvebocs. Néhány hónappal azelőtt valami erdei munkások hozták ajándékba neki. De akkor még olyan kicsi volt, mint egy labda, s csak csupán édes tejjel élt.

- Vettem hát neki egy cuclit, s urasan úgy nevelkedett. Amikor már akkorácska volt, hogy hozta a medve formáját, gondoltam, hogy a tejtől elválasztom. Hát a cuclit akkor megtagadtam tőle, de hogy nagy zökkenő ne legyen, cucli helyett a két ujjamat dugtam a szájába. Egy ideig becsületesen szopta az ujjamat, de mikor egy csepp tejet sem tudott kisajtolni belőle, méregbe esett, és haszontalan ujjamat istenesem megharapta.

- Én is megharaptam volna - mondtam.

Imre már úgy benne volt a Töksi történetében, hogy a megjegyzésemet talán nem is hallotta. Így hát a medvebocs ellenvetés nélkül nőtt és erősödött.

- S ahogy nőtt, mindinkább kezdett a szomszédok kertjébe átjárni. Ott a kertben pedig felmászott a gyümölcsfákra, s azokról a gyümölcsöt mind lerázta. Emiatt a szomszédok kezdtek panasszal hozzám járni; s milyen az ember, ha megszeret egy állatot: Töksi helyett fizettem

a kárt. Már sok pénzembe került volt, amikor egy szekeres ember, ostorral a keziben, beállított hozzám, s ezt mondta:

- Hát festő úr, azt mondják, hogy magáé a medvebocs.

- Melyik medvebocs? - kérdeztem tőle.

- Amelyik felment a szekeremre, ott megduskálta a drága meggyet, s azután lehajigálta a gyermekeknek, akik óbégattak a bocsnak.

- S maga ezalatt hol volt? - kérdeztem tőle.

Erre a szekeres pótlólag hozzátette, hogy ő ernyős szekérben viszi a meggyet, amelyik a szekér derekában magas deszkafalak között jön a vásárra. Ő háttal ül a virító ászoknak; s háttal ült akkor is, amikor a gyermekek nagy rivalgását meghallotta. Megállítván a lovakat, hogy ott hátul a szekér mögött vajon mi van, hát azt látta, hogy egy medvebocs két marokkal dobálja le a meggyet a gyermekeknek, akik emiatt úgy ünneplik a bocsot, mint egy képviselőt. A gyümölcs felit így ledobigálta, a másik felit pedig összetúrta-fúrta.

- Hát, ha a magáé a medvebocs - mondta a végre -, akkor fizesse meg a káromat.

Mit csináljak? - gondolta Imre. Töksit nem tagadhatja meg, s a szegény embert sem hagyhatja kárban.

Tehát kifizette a meggyet.

De a medvebocsot is másnap elajándékozta a román papnak, aki nagyon vágyott a medvebocsra.

- Hát nagyjából így volt - mondta Imre, s hirtelen mintha a kedvét is a román papnak ajándékozta volna, fizetni akart. Amikor a főpincér előterjesztette a számlát, akkor Imre láthatólag megborzadt, mert nemcsak a bor, hanem néhány pohár pezsgő is volt a bor mellett.

- Hát ez mi? - kérdezte Imre.

- Amit ez a két csinos hölgy fogyasztott - mondta a főpincér.

- De mi nem mondtuk, hogy a terhünkre igyanak.

- De szokás, uram.

Imre nyelt egyet, és szünetet tartott.

- S mennyi is ez az egész?

A főpincér ismét leolvasta a számláról az összeget.

- Ez lehetetlen, uram!

- Miért lehetetlen? - kérdezte a főpincér.

- Azért, kedves uram, mert ez nálunk egy bornyúnak az ára - mondta Imre.

Aztán kifizette a csíkzsögödi borjának az árát, s a tapasztalat paripáin elindultunk haza.

Utunk a Biasini fogadó előtt elvált egymástól; s hogy Töksi, aki átállt a görögkeleti vallásra, avagy a füstbement borjú nem zavarták-e Imrének az éjszakai nyugodalmát, azt a mai napig nem tudom. Bizonyos azonban, hogy másnap rólam a tusrajzot oly remekül megcsinálta, hogy leesett a városi tanács álla, jobban mondva az egyik álla, mert ebből kettő volt neki.

A rajz után, nehogy egy vonás miatt esetleg hiába keressen otthon, megmondtam, hogy valamelyik közeli napon hazautazom a szülőfalumba. Ezt három nap múlva meg is tettem. Az ingyenjeggyel, természetesen, egy első osztályú fülkében ültem, ahol rajtam kívül csak egy román katonatiszt és két szakállas pópa ült. A kalauz, miközben vizsgálta a szabadjegyet, kétszer is megnézett engem, s láthatólag ámuldozott, hogy az állam mily könnyelműen vesztegeti az ilyen drága jegyeket.

Estére járt az idő, amikor Székelyudvarhelyre megérkeztem. Ilyenkor tavasz végén az éjszaka elejét és végét a tél és a nyár megfelezik. Elmentem hát abba a fogadóba, amely a kőkereszt háta mögött áll. A kőkereszt nagyon régi azon a kis téren, s így volt ideje rábeszélni a vásáros embereket, hogy róla nevezzék el a teret. Különösen a keddi napokon, vagyis a hetivásár napjain, reggeltől estig prédikált azoknak, akik a világon mindenfélét árultak-vásároltak. De a háta mögött a fogadó sem volt fiatalabb. Talán éppen a semmiből ő kísért oda az ábrás kőkeresztet, gondolván egy kicsit duhaj, de ártatlan lélekkel, hogy csapkodó égháború idején ne legyen neki messze a menedék.

Hát ide mentem vacsorázni, ebbe a fogadóba. Gondoltam, itt ízletes vacsorát fognak adni, mert a zónaételeik, melyeket a korábbi időkben én is a fogadó széles tornácán néha elköltöttem, igen ízesek voltak. Arra is kellett gondolnom, hogy éjszakára valahol szállást verjek, mert a szülőfalum még tizenkét kilométerre volt, s odáig a közlekedés, különösen esti időben, a gyarlóság útján történt. S valami nagybátyám is volt, a nagyapám testvérének a fia, aki alig tudott volt átbukni az érettségig; aki „vérszava” címszó alatt ezt-azt néha kért tőlem, akiről azt hallottam, hogy ebben a fogadóban mindenek. Alig ültem le az egyik asztalhoz, az én nagybátyám mindjárt igaznak bizonyult, mert odajött az asztalhoz, s így szólt:

- Na, szervusz, hazamész?

- Holnap reggel - mondtam neki. - Reggelig pedig egy olyan vacsora, amit sohasem fogok elfelejteni; s éjszakára egy vendégszoba, melyet esetleg elfelejthetek.

- Minden lesz - szólt nagy lélekkel Bandi bácsi.

Aztán fürge mozgással eltűnt, s mialatt az én lassú eszemmel ötig számoltam volna, két korsó sörrel ismét megjelent. Az egyik poharat elém tette, a másik mellé pedig odaült maga is. A pohara talpával megütögette az asztalt, aztán reám emelte a sörítalt, s így szólt:

- Szervusz, no!

Bár nem az én kérésemre, hanem isteni sugallatra és a maga kedvire hozta Bandi bácsi a sört, mégis ittam néhány jó kortyot belőle, s ennek a néhány kortynak az íze mellől ámulattal néztem, hogy egy hajtasra a korsó sört Bandi bácsi mind megitta.

- A vacsorát bízd rám - mondta utána.

Hát én rábíztam, s mialatt nagy élvezettel ettem, ő még megivott egy korsó sört. Mikor a Paradicsom fája alatt emígy töltöttük az időt, egyszer csak a szomszéd asztalnál szóváltás keletkezett. Két iparosforma ember morgott egymásra, s percek alatt úgy tűzre lobbantak, hogy felugráltak az asztal mellől, s már éppen verekedni akartak volna. Bandi bácsi azonban abban a minutumban odaugrott, s az egyikre olyant húzott, hogy a falnak esett. Akkor a másikat vállon ragadta, s úgy kilódította a teremből, hogy talán a mai napig is kóvályog valahol. Pénzt ért ez a látvány, pedig ingyen adták a vacsora mellé. Amikor lefeküdtem, ami nemsokára bekövetkezett, még akkor is mosolyogtam azon, hogy ebben a fogadóban milyen jól kiszolgálják az embert.

Másnap, mivel csak az ebéd utáni időre ígérkezett valami közlekedési alkalmatosság, dél felé elmentem a nagy székely költőhöz, Tompa Lászlóhoz. Tompa valóban nagy volt mindenképpen. Mert nemcsak olyan páratlan verseket írt, mint például *A magányos fenyő* vagy a *Lófürösztés*, hanem testi mivoltában is nagy volt, körülbelül két méter. Róla mondták, hogy úgy írja a verset, mint ahogy a szű eszi a fát: vagyis egy témával elsétál egy-két hétig, s eme séták alatt addig fűrja a szavak között egyre beljebb és beljebb magát, amíg végül készen lesz a vers, csupán le kell írni.

A dolgozószobáskájában találtam, melynek a polcain sorakoztak a könyvei, s amelyeknek az íróasztala roskadásig tele volt különböző irományokkal és levelekkel. Ő maga ide-oda lépett a szobában, s ezt a takarékos mozgást sétának nevezte. Lehetséges, hogy gondolatban valami különleges tájon sétált, mert gondosan fel volt öltözve.

Úgy látszik, hogy éppen világkörüli útja közben zavartam meg.

- Ül le, tessék. Mi jóban jársz? mert remélem, hogy nem rosszban.

- Hazamegyek a falumba - válaszoltam.

Erre Tompa hümmögött egy kicsit, s mint egy hórihorgas lelkiismeret, ismét sétálni kezdett, miközben sűrűn szipogott. Ismervén a természetét, megkérdeztem tőle, hogy mostanában mit dolgozik, s miképpen él egyáltalán. Ezekre a kérdésekre mindig készen hordta a választ, ami egyszer olyan volt, mint máskor. Most is elmondta, hogy nem tud dolgozni. Mert amikor odáig jutna, hogy valamit írjon, éppen akkor, egyszer úgy, mint máskor, megzavarják. Ha példának okáért a családban valakinek elszakad a cipőfűzője, a panasszal reá törnek. - Máskor valami ügyes-bajos ember kopogtat az ajtón, amire, ugyebár, csak azt mondhatom, hogy szabad. S én napról napra csinálom ezt - mondta keserűen -, pedig ez az egyetlen dolog, amit egyáltalán nem szeretnék csinálni.

- Hát ne csináld.

- Muszáj.

- Hát ha muszáj - mondtam neki -, akkor csináld egy kicsit könnyedén.

- Nem lehet, barátom.

- S mért nem lehet?

- Azért nem lehet, mert már előre tudom, hogy utána, nagy mérgemben, az írásból nem lesz semmi.

Így értekeztünk még egy darabig, s majd nemsokára elbúcsúztam tőle, hogy a várakozó alkalmatosságon hazamenjek a szülőfalumba.

Otthon egyenesen az Ágnes húgom házába mentem, ahol máskor is a belső ünnepi szobában volt a szállásom. Nagyon kedveltem ezt a helyet, mert Ágnes okos és mulatságos ember, s igen jóízű és vidám férfi volt a férje is, aki évekkal későbben meghalt.

- Hát hogy vagy, Ágnes? - kérdeztem.

- Csak éppen vagyok - felelte Ágnes.

- S maga, sógor úr?

- Hágóra leszállunk, s taszítjuk.

Néhány szó vagy kurta sovány mondat volt, amit beszéltünk, de nagyot segített abban, hogy számomra mindjárt visszavarázsolja az otthoni világot. Mosolyogva szedtem elő s tettem a helyére a magammal hozott holmit. Ágnesnek odaadtam a szerény ajándékot, amit örvendetes tiltakozással fogadott el. A szivart és a cigarettát átadtam sógor úrnak is, aki örömeiben madarat fogott volna, ha a keze alá repül a madár.

Mindezek nem emésztettek sok időt, s Ágneséken kívül még nem is tudta senki, hogy megjöttem. De az anyai ösztön, úgy látszik, megsúgta a hírt édesanyámnak, aki a Nyikó patakfolyón túl lakott, Gáspár öcsémmelel együtt. Csak így lehetett megérteni, hogy híradás vagy üzenet nélkül hamarosan ott termett édesanyám, hogy lásson. Kis termetével és tatáros arcával úgy jött, hogy nem is jött, hanem láthatatlan szárnyakon pillangózott.

Szokása szerint elsírta magát.

- Talán nincs valami bánata? - kérdeztem tőle, pedig nagyon jól tudtam, hogy miért pityeredett el.

- Örvendek inkább - mondta anyám.

El is mosolyodott a szóhoz, én már egészen otthon voltam.

Esti harangszóra a testvérek és a szomszédok mind ott voltak, hogy lássák azt a madárlátta embert, akiről azt beszéltek, hogy írogat, s hogy abból meg is él.

Mialatt így susogtak a családfa levelei, egy férfi beóvatoskodott a házba, mintha a maga ügyesbajos emberei közül küldött volna Tompa László egyet. Úgy jött az alkonyatban, mintha önmagának ő lett volna az árnyéka, s az árnyéka pedig ő maga.

- No, mi baj van, Simó bácsi? - kérdeztem tőle.

- Van egy kicsi - mondta Simó bácsi.

- S mi az a kicsi?

- Az egy hőmérő lenne, ha lenne.

A zsebéből előhalászott egy újságot, melynek a hátulsó lapján rámutatott a keresztrejtvényre, s azt mondta, hogy ott van elbújva a hőmérő, abban a keresztül-kasul rejtvényben. S ha én, mint tanult ember, ott megtalálnám azt a hőmérőt, akkor az jó volna. Mondtam neki, hogy én bizony keresztrejtvénnel sohasem foglalkoztam, s így hiába keresnék benne bármit.

- Akkor jót adott az Isten a hőmérőnek - mondta Simó bácsi, aztán engedelmet kért, és kibandukolt a kapun.

- Mért nem adtál neki egy akasztófát? - mondta kipukkanó nevetéssel Ágnes.

A többiek is döcögve nevettek; s látva, hogy én semmit sem tudok az akasztófáról, biztatni kezdték Dénest, a néném asztalos fiát, hogy mondja el az akasztófa történetét. A sok biztatás után Dénes elmesélte, hogy Udvarhelyt az adóhivatalban ötven darab ruhaakasztófát rendeltek nála. Amikor azokkal elkészült, bevitte a városba, s elment az adóhivatalba. Ott benyitott egy szobába, ahol egy úriember ültéből azt kérdezte tőle, hogy milyen ügyben jött.

- Készen van az akasztófa - felelte Dénes.

Erre a szóra az adóhivatal embere felütötte a fejét, s gyorsan kiment a szobából, visszaszólván az ajtóból, hogy mindjárt visszajön. Dénes várta-várta egy darabig, aztán egy másik szobába nyitott be, s ott is azt mondta, hogy készen van az akasztófa. S a hivatalnok ott is mindjárt magára hagyta Dénest. A harmadik helyen tréfásabb embert talált, mert megkérdezte Dénestől:

- S hol van az akasztófa?
- Künn a gang végiben - mondta Dénes.
- Olyan nagy?
- Mert sok van.
- Hány?
- Ötven.
- Nem is vagyunk annyian - mondta a hivatalnok. - Honnét szerezzünk még tizenegy embert, akit velünk együtt fel lehet akasztani?
- Hát én nem olyan akasztófát hoztam! - ébredt a valóra Dénes.
- Hanem?
- Vállfát, ruhaakasztófát - felelte Dénes, és az ostor végére bogot kötve, így szólt:
- Mind a ketten megkönnyebbültünk; s úgy megkönnyebbültek a többiek is, hogy az ötven vállfát mindjárt kifizették, csak hogy ne lássanak. Azóta nem is láttak engem az adóhivatalban, s ne is lássanak többet soha.

A makacs keresztretjévényyel alig érhetett még haza Simó bácsi, újabb látogatóm érkezett. De ez már tekintélyes ember volt, nevezetesen a helybéli Hitel és Fogyasztási Szövetkezet elnöke, akinek hőmérője otthon bizonyosan volt. Nem is efféle vagy más ügyes-bajos dologban jött, hanem a tiszteletét hozta. Ugyanis 1929-ben, amikor megjutalmaztak a Baumgarten-díjjal, ez a helybéli szövetkezet, hogy ő se maradjon el a világtól, díszelnökké választott. Ha addigélé volt is csekély népszerűségem a faluban, akkor a díszelnökséggel azt elvesztettem. Nem is csodálom, mert attól az időtől kezdve mindent drágábban árultak a szövetkezetben, dicsekedve mondogatván, hogy amelyik szövetkezetnek ilyen neves díszelnöke van, annak a fényűzésnek a portékák árában is meg kell mutatkoznia.

Egy pohár borral, ahogy illik, megkínáltam az elnök urat.

- Hát hogy s mint fungál a szövetkezet? - kérdeztem.
- Jó cég alatt jól - válaszolta.
- A jó elnök a jó cég - mondtam én is.

Ilyen választékos módon váltogattuk még kevés ideig a szót, aztán az elnök elment. De valamit elmulasztott. Nevezetesen egy szót sem mondott arról, hogy valami mintacsomagot a szövetkezet szívesen küldene a díszelnöknek, ha nem sértenének meg.

Nem sértettek meg, mert nem küldtek semmit. Még egy szál medvecukrot sem.

- Van itt medvecukor? - kérdeztem a családi körtől.
- Cukor nincs, de medve van - mondta sógor.

Aztán rakni kezdték össze a színes és játékos szavakat, melyek közül előbukkant a medve. A Nagy Imre kicsi medvéje után ez az idevaló medve már korosabb volt, ámbár a szóbeszéd szerint ez is szeretett fára mászni. Ezen rajta is csípték Jalaszában, amely tanyás helység, a falutól északra. Ott az egyik tanya kertjében szilvafára mászott; de az éretlen szilva, úgy látszik, nem volt ínyére, mert mérgében letördöste a fa ágait.

Másnap, anyámmal és sógorral együtt, el is mentem Jalszába. Gondoltam, szép séta lesz a lengedező szellőben; s azt a tanyát is látni fogom, mely a Tamás bácsié volt, az édesanyám testvérbátyjáié. Elemista koromban, s még utána is néhány éven keresztül, sokat időztem azon a tanyán, mert a tavaszi tisztogatástól kezdve egészen a gyümölcszedésig sokat hasznoskodtam Tamás bácsi mellett.

S gondoltam, egyjárást szemügyre veszem a szilvafás medve nyomait is.

A rokonsági tanya elárvult állapotban volt, mert Tamás bácsi évekkal azelőtt meghalt. Látva, hogy így megy lassankint minden veszendőbe, az emlékeim is megszorodtak. Valami csodálkozás csak akkor derengette meg a szomorúságomat, amikor azon a másik tanyán, egy szilvafás ligetben, csakugyan megtaláltuk a medve nyomait. Egészen beszédesen látszott, hogy a fák törzsén mászás közben a medve meghasogatta a kérget. De a mászás mellett vágódhatott némi nyugalomra is, mert a legnagyobbik szilvafán letördösött ágakból ülőfészket csinált magának.

Megvetésének jeleit is otthagya a fák alatt.

- Nagy garázda volt - mondta sógor.

Anyám azonban védelmébe vette a medvét is, mint egy pillangót; s így szólt:

- Hadd szálldosson szegény, ahol tud.

Mint a bojtorján a ruhára, az én emlékező eszembe is úgy beleragadt a környező táj és a medvés tanya. S oda beleragadva hordoztam hosszú évekig, amíg aztán *Harmat és vér* címen elbeszélés lett belőle. Akárcsak a diákkorom nyáresti bolygásaiból s a legényekkel való kötődésekből öltözött mesejátékká *Énekes madár* címen az otthoni világ. Olyan friss volt még ez a madár, alig néhány hetes, hogy korán lett volna próbára tenni a szárnyait.

Majd Budapesten, gondoltam, megpróbálom röptére eresztetni.

Még azonban a próbaröpités előtt maradni akartam otthon, mint ahogy a szomszéd ember is szívesen elüldögél a forrás mellett. Ennek az én irodalmi forrásomnak a tükrében rejtelmesen meg-megrebbent egy könyvnek a szándéka, s majd a szándékból egy év múlva megérett a *Szülőföldem* című hazai tudósítás.

Amint látszik, azidőben s otthon különösen buján tenyészett bennem az irodalmi növényzet, vagyis a múltból és a jelen időből előmbe jöttek az írnivalók; a színükkal és az illatukkal állandóan csiklandoztak s egymásba fogódzva gomolyogtak körülöttem. S a gomolygó írnivalók között egy új gondolat kezdett fészkelődni. Ez az új gondolat nyilván nagyon messziről és mélyről érkezett, az ősök meg-megújuló sorain keresztül, s az emberi létezésnek egyik szellemi titkát lehelte.

Bogozva ezt a szellemi titkot, sokat jártam akkor az erdőt és a mezőket, míg végre kezdett derengeni bennem az irodalmi forma, amelybe az új téma, érzésem szerint, leginkább hajlandó lesz beleköltözni.

Lassankint bele is költözött; s amikor már otthonos lett ottan és tető alá hozott mindent, amit akart, akkor a *Jégtörő Mátyás* nevet adtam neki.

Erről a *Jégtörő Mátyás*-ról hadd mondjak el röviden valamit.

Azzal kezdem, hogy jártamban-keltemben akkor már sokat ismertem a világból. Láttam sok tompa eszű embert, szokványos hétköznapi, s néha okos embert is. Láttam apát és fiút, akik szellemi képesség dolgában nagyon elütöttek egymástól, s a Jákob-féle mennyei lajtorjának is más-más fokán állottak. Láttam testvéreket, akik azonos szellemi táplálék mellett egyformán

nevelődtek, s értelem dolgában mégis különböztek. Sőt, ismertem ikertestvéreket, akik okosság és erkölcsi érzék tekintetében még rokonok sem lehettek volna.

- Hol a magyarázat?

Gyakran állított meg és ugrott nekem ez a kérdés. S természetes is, hogy kitartóan támadott, mert hiszen azért vagyok pennás ember, hogy a földi élet rejtelmes dolgait igyekezzem megmagyarázni. Először önmagamnak kell megmagyaráznom, s majd magamon keresztül az embereknek. Ha ezt elmulasztanám, a lelkiismeret nem mentene fel a mulasztás alól. Annak ellenére sem oldana fel, hogy a társadalmi és az emberi tevékenységnek bizonyos fajtái foglalkoznak efféle kérdésekkel. Így például a pedagógia és a művelődés tisztos munkásai törekszenek arra, hogy a társadalmilag hasznos műveltség érdekében a megbízható jó közép-szer legyen a példakép. Ennek a törekvésnek természetesen a legkiválóbb elmék a vesztesei. A tudomány is, főleg az orvostudomány állandóan érintkezik az emberek közötti változatos különbségek kérdésével. A magyarázatot leginkább az öröklés területén keresi, vagyis úgy véli, hogy az élőlények közötti különbség valahol az öröklés folyamatában lappang.

Az írónak, úgy gondolom, ennél tovább kell mennie. Azt hiszem; én tovább is mentem. Sokszor fölvettem magamnak azt a kérdést, hogy egyforma környezet, azonos művelődés és az öröklés közös útja ellenére, mégis miért kiváló az egyik ember, köznap a másik, s tökkelütött a harmadik. S mindig, amikor fölvettem, utána ábrázoló képek kezdtek derengeni előttem. Néha bolha ugrált egy ilyen képen, máskor bohó szarka röpdösött, vagy nyakigláb gólya sétált a kép mezején. Volt úgy is, hogy a bagoly kerek sárga szeme lappogott a képen, szorgalmas méhecské repültek rajta keresztül, sas keringett egy bábász kutya feje fölött.

Aztán mintha valahol sírt volna egy csecsemő.

Hát ez a csecsemő volt Jégtörő Mátyás, aki már gyermeknek, s természetesen majd felnőttnek is, oly csodálatos emberi lény volt, hogy ámulni lehetett rajta. Élelmes volt, mint egy bolha; szorgalmas, mint egy méhecske; bohókás, mint egy szarka; tudós, mint egy bagoly, és kutya módjára hűséges. Ennek a sok különböző tulajdonságnak fészke volt ő, s abban a fészekben egyé lett a sok kép, az emberi létezés örömeinek zászlója alatt.

Vagyis abban a világban, amelyet tudatunk alatt hordozunk, a képek, bár csak derengésben, de benne megmaradtak. Ő látta is azokat, sőt az ábrák lényegét magában hordta. A szellem sugarain keresztül emlékezett arra, hogy a létezésének egyre magasabb fokain miképpen élt, és mit tapasztalt. Emlékezett arra, hogy bolha korában mily nagyokat tudott ugrani; méhecske korában milyen szorgalmas volt; bagoly korában mily okos, s kutya korában mennyire hűséges. Ezek a tulajdonságok s a hozzájuk fűződő tapasztalatok mindig megvillantak tudatának a mélyén, és szükség esetén, mint meglepő erények, világos eszében meg is telepedtek.

Hát ezért volt Jégtörő Mátyás másoknál különb.

A magyarázat, azt hiszem, eléggé világos. Sőt, nemcsak világos, hanem az ész számára annyira elfogadható, hogy néha mosolyogni kell azokon, akik misztikusnak mondják ezt a magyarázatot.

Nem misztikus, hanem a kitágított valóság ábrázolása.

Akkor és ott a faluban, amikor erdő-mező ölén a létezés láncszemei egybefűződtek, olyan izgalom öntött el engem, hogy mindent az öröm színével vontam be. Ahhoz mégsem lett volna elegendő bátorság bennem, hogy el is kezdjem írni a regényt. Engedtem inkább, hogy a forma megszületése után maga a történet is hadd fogalmazódjék bennem. Olyan volt ez a fogalmazódás, mint amikor az eső és a napfény erejében érik lassanként a búza. Annyi különbséggel mégis, hogy az én búzámnak az aratásig nem egy esztendő kellett, hanem kettő.

Midőn az érzésem erről tudósított engem, úgy tettem, mintha a felejtés kútjába eresztettem volna a *Jégtörő Mátyás*-t. Ha kedvel engem, gondoltam magamban, akkor a történet kutyájának a hűségével fog ragaszkodni hozzám.

Ez lesz a próbája annak, hogy egymáshoz valók vagyunk-e. Mivel bíztam abban, hogy mi ketten egymásnak valók vagyunk, ennek a bizalomnak égboltja alatt írtnivalómat rendeztem tető alá. Mindenekelőtt az *Énekes madár* színpadi játékot tettem az irodalom mérlegére. A súlyát, hogy azon a mérlegen mennyit nyom, nem tudom pontosan megállapítani. Ezt nem is lehet csodálni, mert az első színpadra vágyakozó munkám volt, ha az *Ösvigasztalás* komor és darabos vázlatát, melyet Amerikában írtam, nem számítom. A színpad felé nem a becsvágy csalogatott, amely valójában sohasem volt több bennem, mint az egészséges emberben az egészség. Inkább akartam a színpadon is a székelység emberi követe lenni. Jól is indultam, mint szellemi követ, mert hosszú évek során öt színpadi darabomat adta elő a Nemzeti Színház. A hatodiknál azonban ráébredtek arra, hogy a kedvező bírálat mindig a levegőbe beszélt.

Ezt abban az időben, amikor írtam az *Énekes madár*-at, még nem is sejtettem. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy ennek a színpadi játékomnak dolgában oly makacs voltam. Annyira makacs, hogy elhatároztam: hamarosan Budapestre utazom, és az *Énekes madár* kéziratát benyújtom a Nemzeti Színházba, hátha nem járok úgy vele, mint az *Ábel a rengetegben* című könyvemmel, mely a jelentéktelen vidéki történet bűnébe esett.

De hát, gondoltam magamban, nem kell azért futni.

S ha már így csitítottam magamat, és még maradtam, akkor jegyzeteket csináltam a *Szülőföldem* című könyvhöz, melyet a következő esztendőben szerettem volna megírni. Jegyzeteimben helyet kért magának a táj, amely erdőivel és füves mezőivel játékot űz a gyakran változó fényben; helyet kerestek maguknak azok a madarak és más állatok, amelyek otthonosak azon a tájon. S természetesen a fő hely az odavaló embereket illette, kiknek gondolkodási módját és beszédét nagyjában ismertem. Érdekelt például, hogy a vad méheket miképpen fogják be; hogy a major, vagyis a községi juhos vállalkozó, tavasztól őszig miképpen gazdálkodik az emberek juhaival, miképpen csinálja a sajtot és az édes ordát, s egy juh után mit fizet a gazdának. Jólesett ismernem az asztalos vagy a kovács szerszámaikat, s a divatból kifelé menet közben az osztováta kellékeinek nevét.

A jegyzetek mellett megírtam még néhány mesét, amelynek nyelvi fordulatai ott születtek, de a története bennem.

Aztán ezzel a sok aprópénzzel s egy-két nagyobb irodalmi adóssággal csakugyan elindultam vissza Kolozsvárra. Urasan utaztam az első osztályos szabadjeggyel, s vidáman érkeztem meg. Otthon a kerti házacska úgy kuporgott a fák között, mint egy várakozó kutya. Kívül az ajtófélfára egy drótkosárka volt szegezve, s a kosárkában postai levelek. Bent a szobában, mind a kettőben, egy-egy vázában virág, melyet bizonyára a családi ház Gréte nevű fiatal hölgye, a volt akadémista osztálytársam rendezett figyelmesen oda. Az egyik virágtartó váza mellett, mely az íróasztalon ült, egy újságot is találtam. Az újság neve *Keleti Újság* volt, vagyis az a lap, ahol annak idején a *Szász Tamás, a pogány* című díjnyertes novellámat közölték, s amelynek szerkesztőségi díszjele Nyíró József volt. Kissé elcsodálkoztam, hogy otthonomban találok a lapot, de ennek okát mindjárt megtaláltam, mégpedig az ötödik oldalon. Abból az alkalomból ugyanis, hogy akkortájt az *Ábel* harmadik kötete is megjelent, egy behemót cikket szenteltek nekem. Az újság legfőbb politikus embere írta a cikket, a Nyíró József kebli barátja. Bevezetőben megemlítette ugyan az *Ábel Amerikában* frissen megjelent könyvemet, de arról mindjárt átcsúszott a Nyíró *Uz Bencé*-jére, kinek odaadta az egész oldalt. Közben-közben azért nekem is jutott valami, mert a példás és népszerű *Uz Bence* mellett én valóságos

vadember voltam, aki Ábelt is olyan dolgokba vittem bele, mind a három kötetben, amelyek egy vademberre jellemzők. Például minden tisztelet nélkül írok és beszélek egyházi és politikai vezetőkről, beleértve a párt elnökét is. Azonkívül a magyarságot tisztes gondolkozásával és múltjával együtt eladnám a baloldálnak.

Mondanom sem kell, hogy amit reám kent, abból egy szó sem volt igaz; csupán a demokratizmusnak voltam híve, mely ugyan a politikai vezetőktől elzárt engem, de a magyarság népi tömege iránt annál erősebb hűséget jelentett.

Elolvasván az írást, annak tartalmát és tanulságát eltettem az emlékeim közé. Aztán andalogva a holdvilág langyos fénytaván, elbandukoltam az újságíró klubba, hogy valamit vacsorázzam. Vacsora után, amikor éppen egy szivarra rágyújtottam, a terembe lépett az Uz Bence keresztapja, aki az említett cikket írta, s akit nevezünk Zabolainak. Ez a Kelemen, mihelyt meglátott engem, rögtön megtorpant, s gondolkozni látszott, hogy most mitévő legyen. Bizonytalan-kodását látva, fölálltam az asztalom mellől, odamentem hozzá, s így szóltam:

- Ha egyedül vagy, szívesen látlak az asztalomnál.

Zavartan és pirulva köszönte meg a figyelmemet; melynek párját sohasem tapasztalta. Az asztalnál megkérdeztem tőle, hogy mivel kínálhatom meg, mire Zabolai azt válaszolta, hogy köszöni szépen, csak egy feketekávét kér. A kávé élvezete közben természetesen nem említettem a förmedvényes cikket; s ő sem hozta szóba.

Kávézás után el is ment.

Én is hamarosan botot vágtam a reménység fájáról, s mint a lassú hullám a hold fénytengerén, hazafelé indultam. S mialatt dudorászva mendégéltem, a kedélyemet puhán ringatta, ami Zabolai és közöttöm történt. Mert a rosszat megbocsátani vagy jóval viszonzni kellemes érzés. Be kell azonban vallanom, hogy ebben a megbocsátó figyelmességben ez alkalommal mégsem voltam egészen angyal. Mert némi göggel olyan érzések vegyültek az én nagylelkűségembe, amelyeket ilyenformán tudnék kifejezni: látod, te sötét lelkű Zabolai, hogy a fejed fölött olyan magasságban állok, ahova nem hallatszik a számárbógés.

Mint az illatos fűben a bakkecske, változatos érzéseim között én is úgy heverésztem. S még talán merengeni és a merengésben kérődzni is lett volna kedvem, ha a szállásom elé meg nem érkezem.

A meglepő és az emlékezetben megülő délutáni-esti történet ellenére igen jól aludtam. Másnap az otthoni jegyzeteimet és élményeimet helyére rendeztem; majd néhány nap múlva elindultam Budapestre. Nem sokat gondolkoztam azon, hogy Pesten hol verjek szállást, mert a Duna-parti Bristolban néhányszor már laktam, s ott jól találtam magam. Akkor is egyenesen a Bristolba mentem, mely manapság a Duna Szálló nevet viseli. Elrendeztem magamban, hogy mikor hova kéne majd mennem, s kikkel kéne találkoznom. Tervem szerint és a valóság szerint is, másnap az első utam Lantos Kálmánhoz vezetett, a Révai Könyvkiadóba.

Lantos nagyon nyájasan fogadott. Röviden beszámolt az *Ábel* köteteinek forgalmáról; érdeklődött, hogy készül-e valami új könyvem, s majd megkérdezte, hogy mennyi pénzt adjon a Kiadó.

- Ne sokat, hogy maradjon - válaszoltam.

Ötszáz pengőről aláírtam egy nyugtát, s a pénztárból Lantos fel is hozatta a pénzt. Aztán a zsebemben az ötszáz forinttal elmentem a Centrál kávéházba, mert Féja Gézával ott volt megbeszéltem, hogy az egyik nyitott fülkében a nagy márványszéssel mellett ül Karinthy Frigyes, s

kézzel-lábbal úgy tesz, mintha sürgős írnivalót írna. Gondoltam, talán még emlékszik arra a szóváltásunkra, melynek a *Brassói Lapok* adott volt kirakatot. S ha emlékezni talál, joggal fog kedvezőtlenül vélekedni rólam, ha üdvözlésére most nem megyek oda az asztalához.

Tehát odamentem, s köszöntem neki. Karinthy szórakozottan kezét nyújtott, s hogy mondjon valamit, gyorsan-gyorsan így szólt:

- Tessék-tessék, mi van?

- Bocsánat, csak köszönni léptem ide - feleltem neki.

Reám emelte a fejét, néhány pillanatig fürkészve nézett, s akkor majdnem elkiáltotta magát, hogy sikerült megismernie. Mindjárt leültetett magával szemben, ő pedig izgett-mozgott a helyén. A papírt is, melyre írni szándékozott, valamint a följegyzésekkel teleírt zsebnaptárt, ide-oda csúsztatta a márványlapon. Közben én befutottam egy-egy pillantással az arcát. Nagy, erős fején kissé ziláltan állott a sűrű haja, melynek egy-két tincse a homlokába lógott. A szeme kicsi volt, s a pillantása nagyon gyors, az arccsontjai erősek, és a szája inkább duzzadt. Az ember nem nézte volna írónak, ha nem ismeri. Inkább hajóskapitánynak valami torpedórombolón, mozdonyvezetőnek esetleg, vagy dzsungelvadásznak.

- Minden napra jut mostanában egy erdélyi - mondta megvillanó szemmel.

Hallottam, hogy mindig résen kell lenni, ha Karinthy beszélni kezd, mert nem lehet tudni, hogy komoly dolog keveredik-e ki a szóból, vagy pedig csak tréfa.

- Tegnap példának okáért - folytatta kamaszos nevetéssel -, hát példának okáért az erdélyi bácsi vásárolt egy sétatbotot. Járvá-bandukolva az utcán egyszer csak észrevette, hogy neki igen hosszú az a bot. És hát nagyon okosan bement egy asztaloshoz, hogy vágjon le a botból, mert neki hosszú. A műhelypadon szorítóba tette a mester a botot, minek a végét, a fűrészszel a kezében, mérlesezni kezdte, hogy mennyit is vágjon le belőle. De ahogy rátette volna a fűrészre, az erdélyi atyafi rákiáltott, hogy mit akar. A mester azt felelte, hogy a bot hosszúságából levágni a végén. Az atyafi rögtön visszakérte a botot, s a műhelyből kifelé menet, az ajtóból méltatlankodva szólt vissza, mondván okos ésszel, hogy a bot nem alul hosszú, hanem felül.

S apró és kövér hangon megint nevetett Karinthy, én pedig jobb híján így szóltam:

- A helyes megfejtők között kisorsolunk egy hőmérőt.

- Megfejteti? Mit, micsodát? - kérdezte Karinthy.

- Hogy hol volt hosszú a bot.

- Hát nem a végén volt?

- Nem.

- Hanem?

- Hanem mindenütt - mondtam.

S mintha a végszóra várt volna, abban a percben oly gyorsan, hogy szinte futott, berontott a kávéházba egy bumfordi diák, aki nagyon hasonlított Karinthyra. Oda is jött egyenesen az asztalhoz, s így szólt:

- Mind elhoztad a gyufát, jó apám. Mindegyik skatulyával. Adj egyet vissza, mert anyukám rá akar gyújtani.

- Maga kicsoda?

- Karinthy Ferenc - vágta ki a diák, s felém fordulva megismételte, hogy ő Karinthy Ferenc.

- Te is író leszel? - kérdeztem tőle.

- Egy fenét! - mondta Ferenc deák, s közben a skatulya gyufát, amit az apja elébe dobott az asztalra, a zsebébe csúsztatta, és félig futva elment. Én is elbúcsúztam Karinthytól, s átmentem a kávéház másik szárnyára, s valami tízórait kértem, melyet Guszti bácsi maga hozott el nekem. Ez a Guszti bácsi a főpincér volt, az írók és művészek barátja, akik közül egyiket-másikat holmi kölcsönrel ki is segítette. Mészáros úr is, a kávéház tulajdonosa, kinek két szép fekete lánya volt, délelőtti kávéházi sétája közben államtitkári udvariassággal odaköszönt.

Guszti bácsi egészen addig tartott szóval engem, amíg Féja megérkezett. Akkor egy barátságos meghajlással magunkra hagyott. Mi pedig, Féja és én, a viszontlátás örömeinek a hátáról szorongattuk meg egymás kezét. Én valóban örültem neki, mert csupaszem arcát nézve eszembe jutott, hogy a kortárs írók közül talán őt ismertem meg legelőször. Akkor, vagyis 1929-ben Esztergomtáborban tanított, egy homokpusztai középiskolában. Ottan, mint egy számkivetett pedagógust, meg is látogattam. Külön ajándék volt számomra, hogy egyik tanártársát és barátját is, Bányai Kornél kitűnő költőt, szintén megismertem. Attól az időtől kezdve jó néhányszor már találkoztam Fájával, mert pesti útjaim alkalmával sohasem mulasztottam el, hogy hírt adjak magamról. S néhányszor Kolozsváron is járt, s olyankor töltöttünk együtt egy-egy vidám estét. Az utóbbi időben Erdélyt és magának az országnak a tájait fölcsérélte Békés megyével, ahol *Viharsarok* című könyvéhez gyűjtötte az adatokat.

- Úgy veszem észre, hogy sok írivalód van - mondtam neki.

Féja felemelte jobb karját, s a tenyerét meglengette, mint egy zászlót.

- Ha-jaj, ki sem látszom belőle.

Azt is elmondtam neki, hogy *Énekes madár* címen írtam egy népi színjátékot, melyet be akarok nyújtani a Nemzeti Színháznak. S mivel azt szeretném, hogy a színjátékot ő is elolvassa, elhoztam az egyik másolatát.

S oda is adtam neki.

Néhány nap múlva arról értesített, hogy a felvidéki Kazinczy Kiadó sürgősen kiadná az *Énekes madár*-t, ha én beleegyezek. Természetesen örömmel beleegyeztem. Egyfelől azért, mert ez volt az első színpadi munkám, melynek a megjelenését, mint más író ugyancsak, én is türelmetlenül vártam. Másfelől pedig azért is szívesen vettem a megcsillant lehetőséget, mivel a Kazinczyt mint ügybuzgalmi kiadót már ismertem; s ismertem azt a rozmár Szent-Ivány Józsefet is, aki annyira bolondja volt az irodalomnak, hogy birtokának jövedelméből táplálta-ruházta ezt a Kazinczy Kiadót.

Amikor elváltunk, én egyenesen a Nemzeti Színházba mentem, s ott a titkárságon átnyújtottam a színpadi játékom kéziratát. Más hivatalos vagy félhivatalos ügyem-bajom nem lévén, azon törtem a fejemet, hogy további budapesti időzésem alatt kedvemre mit tehetnék. Lebegett előttem néhány találkozás vagy látogatás, melyet kíváncsnak, sőt ildomosnak látszott megtennem.

Az első Babits Mihály volt.

A tisztelet és a szeretet valósággal húzott az ő látogatására, de ugyanakkor féltem is tőle. Nevezetesen, jó néhány versén és irodalmi bírálatán kívül nem ismertem az írásait. Az elmúlt években, ha úgy esett, hogy meglátogattam, sohasem kérdezett a munkái felől. S eljövét tőle, hálából magamban mindig megfogadtam, hogy a következő találkozásig, nagyjából legalább, elolvasom a könyveit.

De nem olvastam el.

S néhány nap múlva, amikor mégis és megint meglátogattam, kezdődött minden előről, csak éppen nagyobb szeretettel és hálával iránta.

S ha már a látogatásokról beszélek, Móricz Zsigmondhoz is, a leányfalusi házába el kellett volna mennem. Zsiga bácsi ugyanis, ha a megelőző időben véletlenül találkoztunk, mindig meghívott egy ilyen látogatásra. De ezt valahogy úgy tette, mintha a meghívó szót ajándékba adná, miközben gyanakodva az ember arcára oda-odavillant a szeme. Azt hitte valószínűleg, hogy ezt a játékot én nem veszem észre, s már önmagában ez is nagy élvezet volt az én számomra. A közlekedéstől is mindig idegenkedtem, s ez az idegenkedés okozta nyilván, hogy a leányfalusi látogatásom maradt, s ismét maradt.

Még jó, hogy a Kosztolányi meghívásával élve, az egyik este elmentem hozzá. A felesége, mint figyelmes háziasszony, étel-ital dolgában gondjába vett; s maga Kosztolányi pedig oly nagylelkű és színes társalgó volt, hogy egész este szívárvány alatt ültünk. Ha a kegyetlen angyalának sugalmára azt mondta volna, hogy két év múlva meg fog halni, talán azt is szívárványnak látjuk.

Jó néhány más találkozásról is ejthetnék szót, de már azokból is, amelyeket említettem, az irodalom és az író állapotát megismerni véltem. A hagyomány és talán az éppen meglevő hivatalos szellem együtt okozták, hogy az idősödő írók kezdtek egészen elfejlődni egymástól, és a magányosság gödrét ásták maguknak. Eme észrevételem után még nagyobb kíváncsisággal vártam, hogy a kortárs írókkal találkozzam.

Legelőször Németh Lászlóval találkoztam, az ő szerény lakásán, ahol Gelléri Andor Endre is velünk volt. Még majdnem gyermekarcú fiatalember volt Németh László. Egy füzet fölött, mely előtte feküdt a leterített asztalon, a gyümölcsfa szigorúságával beszélt, bármiről beszélt. Nagy néha én is közbejöttem egy-egy szót, hogy az ő előadásából egy kissé beszélgetés legyen; Gelléri azonban rezdületlen arccal hallgatott és figyelt. Bezzeg egészen más volt a találkozásom Illés Endrével, aki abban az időben egy régi és nagynevű napilapnak az irodalmi mellékletét szerkesztette. Amióta gondjába vette ezt a szerkesztői munkát, azóta minden lehető alkalommal zavarba hozott, mert a melléklet számára írást kért tőlem. Ez alkalommal is, egy csésze feketekávé mellett, nem győzött eléggé biztatni az írásra engem. Mialatt hallgattam őt, életemben először jutott eszembe, hogy bár az én kezem alatt is volna egy irodalmi melléklet, mert akkor én is szívemből biztatnám, hogy abba írjon. Így meg kellett elégednem azzal a bicegő ígérettel, hogy köszönöm, hogyne, írni fogok. Az ígéretem nem azért döcögött, mintha odázni akartam volna az írást. Inkább azért, mert az eszemben Bolyai János járt, aki a mértani vonalak költője volt. Hát olyan, gondoltam magamban, ez az Illés Endre is, hogy csupa költészet, de mértani vonalakban.

Aznap este a Németh László prédikátori mondatai kísérték az ágyba, s az Illés Endre virágtermő vonalai mellett aludtam el. Az értelem és a kedély számára egyaránt jó biztatás volt ahhoz, hogy másnap uzsonna tájban elmenjek a Centrál kávéházba, ahol bozótba gyűlve szoktak uzsonnázni a kortárs írók. Elmenvén tehát a Centrálba, ott találtam Kodolányi Jánost, kinek a tehetsége szikrázott, és az esze mindenkit megborotvált. S ott találtam Féja Gézá is, a Dózsa tisztelendő alvezérét. És ott ült a bozót közepén Illyés Gyula, a besenyő ivadék, akinek hiúzsze me mindig és mindenütt azt figyelte, hogy miképpen lehetne megtartani ezt az országot, melyet Árpád hiúzszemekkel szerzett nekünk. Illyés mellett Szabó Lőrinc, a műveltsége köpenye alól bírálgatott mindenkit. Ott zajgott Szabó Pál, mint egy bihari úrverő hajdú, s Veres Péter, a hortobágyi gyalogszikós Jehova. Ott mozgolódott egy széken, mint egy csattogó lo-bogó, Erdélyi József; ott feszült mozdulatlanul Kovács Imre, a néma forradalom kovácsa; Erdei Ferenc, mint egy tűzok a futóhomokban; és Szabó Zoltán, a cifra nyomorúság irtója; va-lamint Sárközi György, a hadrend halk vezére.

...

[a kézirat itt megszakadt]

